

מועצה לשימור
אתרי מורשת בישראל

אתרים

לגעת בעבר ולשמרו למחר

גיליון מס' 50

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ■ שבט תשע"ב ■ פברואר 2012 ■ www.shimur.org.il

פגישה אישית עם עו"ד גדעון קורן:
היועץ המשפטי של המועצה ויו"ר
איקומוס ישראל
(עמ' 3-4)

■ אדריכלות: "חזיונות בלתי פוסקים" - קווים לדמותו של האדריכל אריך מנדלסון
עמ' 10-11

■ שימור כמושכן תיירותי
עמ' 12-13

■ חינוך והדרכה: חינוך בלתי פורמלי באתרי מורשת
עמ' 14

■ שימור הלכה למעשה: "כמו חדשה" - סיפור שימורה של תחנת השנאה משנת 1923
עמ' 15

המשרד, מר דמיטרי אפרצב, משרד התרבות והספורט והמועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. מטרת התכנית היא להביא להגברת ביקורי העולים באתרים, והיא כבר זוכה להצלחה, כאשר למעלה מ-5,000 עולים כבר ביקרו באתרים. כאן מקום להביע הערכה למשרד התרבות והספורט, לשרה, ח"כ לימור לבנת, שאצלה אנו מוצאים פינה חמה ואוהבת לשימור ולפעילות החינוכית הכרוכה בו, תודה גם למנהלת הכללית, גב' אורלי פרומן, אשר קשובה לכל פניותינו ואיתה אנו עומדים בקשר יום יומי, לשמעון אלקבץ, מנהל מינהל התרבות, ולכל הצוות המסור, המלווה אותנו לאורך כל הדרך. מאז הקמת הוצאת הספרים "הספרייה ע"ש יהודה דקל", אנו מפיקים באופן קבוע, מספר ספרים מדי שנה. נוסף אליהם, אנו מוציאים לאור מבחר עיתונים: "אתרים - המגאזין"; עיתון "אתרים" היוצא לאור בשיתוף "איקומוס ישראל"; "הגלילה", היוצא לאור מטעם מחוז הצפון ארבע פעמים בשנה, ומעמיק בסיפורי מקום, מאמרים מקצועיים, מידע שוטף ומופץ לכ-400 מנויים בצפון בפרט, ובארץ בכלל. "הגלילה" מבוסס על עבודה התנדבותית, בעריכתה המסורה מאוד של מרב גרץ-רונו. כל אלה מציגים, חושפים ומנחילים את כלל הפעילות הענפה בתחום. לאחרונה הוספנו את "חדשות אחרונות בשימור", דף מידע אינטרנטי לחברי העמותה, בעריכת סמנכ"לית המועצה, חומי נובנשטרן, ובסיועו של רכז המתנדבים, מיכאל גינזבורג, העושה מלאכתו בהתנדבות.

חברים יקרים, המועצה החלה שנת עבודה חדשה, המגלמת בתוכה תמורות רבות. עלינו להיערך היטב, להשכיל ולנווט, כך שנוכל לסכם שנה מוצלחת בה עשינו צעד משמעותי לקידום השימור באופן מקצועי ולהגברת הפעילות הציבורית ■

חברים יקרים, נאמני שימור ופעילים, שלום רב, בעולמנו האלקטרוני, ה"מציף" אותנו בחומרים "קליפיים", ישנה מעין אתנחתא בקריאת "אתרים", בו תמצאו שפע של מידע אודות העבודה בשטח ומספר כתבות מקיפות יותר, המציגות חלק ממעשה השימור והדילמות הכרוכות בו. הראיון עם יו"ר איקומוס ישראל עו"ד גידי קורן, חושף בפנינו את הפן הבינלאומי של נושא השימור ואתרי המורשת, ומדגיש את שיתוף הפעולה עם ארגונים שונים, הפועלים ללא לאות מתוך "עגלת השימור הנוסעת".

בסוגיית המאבקים הציבוריים כנגד הרס מבנים ומתחמים לשימור, שאנו במועצה מכנים "בעיות בהבנת הנקרא", תמצאו מספר מאבקים העומדים על הפרק, ועלינו להדגיש את הרס בסיס הגדנ"ע המיתולוגי באר אורה שבערבה, על ידי מינהל מקרקעי ישראל. פרשה זו אנו בודקים ביסודיות, שכן מדובר בהרס בלתי מתקבל על הדעת של אחד מסמליה של המערכת החינוכית צה"לית, לאורה התחנכו דורות של תלמידים ומתגייסים שבדרך.

בגליון זה ניתנת התייחסות גם לסיפורים "עלומים", שבאים לידי ביטוי בשני מאמרים: האחד עוסק בעלייתה של קבוצת "אבוקה" להתיישבות בעמק בית שאן של שנות ה-40, הניסיון להביא למקום מתיישבים נוספים וההתמודדות של החברים עם קשיים שונים במקום, עד שנאלצו לעזבו. זהו אחד מסיפורים רבים שטרם זכו לחשיפה, ואשר מציגים פן נוסף בפרקיה של ראשית ההתיישבות החדשה. הסיפור השני הוא סיפורו של הלונה פארק ביפו המזכיר לנו כי בתוך הקשיים איתם התמודדו תושבי המדינה בשנותיה הראשונות, היה מקום גם לשעשועים...

פרויקט חשוב שהתחלנו להפעיל לאחרונה הוא תכנית "ארצנו", המשותף למשרד לקליטת העלייה, ביוזמתו של מנכ"ל

ללא כותרת...

פרופ' אדריכל סעדיה מנדל - יו"ר הוועד המנהל של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

בפרויקט מסויים, אליו הייתי קשור כמתכנן לפני כ-20 שנה, נתבקשנו להציג למזמין שתי אלטרנטיבות: האחת, שיקום מבנה קיים בעל ערך היסטורי וארכיטקטוני והסבתו לכיתות לימוד; האלטרנטיבה השנייה, אותה נתבקשנו להעלות על הנייר, היתה השארת הבניין ההיסטורי על עמדו והקמת בניין חדש למען הכיתות הדרושות.

במעמד הצגת האלטרנטיבות, הצגנו גם אומדני עלות, והאלטרנטיבה השנייה היתה זולה ב-10% מזו הראשונה. בעקבות זאת התקיים דיון ארוך אשר בסופו הכריע יושב הראש לטובת האלטרנטיבה אשר הותירה את הבניין לשימור בצד, וכללה הקמתו של בניין כיתות חדש. ההסבר של יושב הראש, אשר נחרט היטב בזיכרוני היה: "נעסוק בשימור לכשירחיב".

עתה, כאשר הלחץ הציבורי לדירור בר השגה גואה - חוזרות אותן מילים של היו"ר ומתדפקות על זיכרוני.

ברור שאני כולי בעד לעשות הכל כדי שהדירור יהיה בר השגה לכלל הציבור, אבל אסור שסימון מטרה זו ידחק את חובת השימור ממקומה הראוי.

חובתנו כחברה מתוקנת לדאוג שגם לשכבות החלשות בתוכנו יהיו מגורים ראויים, אך במקביל, ולא "במקום". חובה עלינו לדאוג לשימורה של המורשת הבנויה של ארץ ישראל.

אגב, עד למועד כתיבת שורות אלה, עומד הבית ההיסטורי המדובר בשיממונו ■

חובה עלינו לדאוג לשימור המורשת - מאז ועד היום (צילום: דוד אלדן, לע"מ)

עו"ד גדעון קורן מרצה באסיפה הכללית של איקומוס (צילום: פמלה גרום)

רקע אישי:

אני נשוי ואב לשלושה ילדים, יליד ירושלים ומתגורר בה עד היום. בנעורי למדתי בתיכון "ליד האוניברסיטה" והייתי חבר בתנועת "הצופים", בה שימשתי בתפקידים שונים ממדריך ומרכז שבט צעיר ועד ראש שבט. אחרי השירות הצבאי הדרכתי בחוגי סירות של החברה להגנת הטבע. במקביל, סיימתי לימודי משפטים לתואר ראשון ושני בהצטיינות, באוניברסיטה העברית בירושלים, והתמחיתי בבית המשפט העליון, אצל השופט גבריאל בך. לאחר מכן עברתי במשך כמה שנים במשרד עורכי הדין נעמי וזאב וייל, עד אשר פתחתי משרד עצמאי. לאחר הלימודים התחלתי להתנדב בסניף ירושלים של החברה להגנת הטבע. ניהלתי שם פעמיים את הבחירות וכן הרציתי על שימור בפקולטה למשפטים של האוניברסיטה העברית, ב"בצלאל" ולאחר מכן גם במסגרות נוספות.

מה יצר אצלך את החיבור למועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ולנושא השימור בכלל?

עו"ד נעמי וייל ממנה למדתי תכנון ובנייה, ייצגה את החברה להגנת הטבע. זכיתי לטפל עימה בתיקים אלה, בעיקר באלו הקשורים למחלקת שמירת טבע ולמועצה לשימור אתרים.

לאחר כשלוש שנים פתחתי משרד עצמאי ואז גם נותק הקשר המקצועי עם המועצה. המשכתי להיות חבר בוועד הסניף של החברה להגנת הטבע בירושלים, שעסק גם בנושאים הקשורים למועצה לשימור אתרים, כך שנשארתי קשור לתחום. כעבור כמה שנים יוסי פלדמן, המנכ"ל הקודם של המועצה לשימור אתרים, פנה אלי וביקש שאלווה את עבודת המועצה.

כיצד אתה רואה את התפתחות המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל?

התפתחות המועצה נובעת מכמה סיבות - עשייה אינטנסיבית ומבורכת של "משוגעים לדבר" ובראשם יוסי פלדמן, שלחמו שנים רבות להגברת תודעת השימור בישראל, תיקון חוק התכנון והבנייה בשנת 1991, שהביא להכרה בשימור גם במישור הסטטוטורי, והצטרפות ישראל לאמנה למורשת עולמית. נוספה לכך העובדה שהיה חלל שאיפשר התפתחות זו, מאחר והמורשת המודרנית לא מטופלת על ידי גורם ממלכתי. עיקר הטיפול בנושא הוא במסגרת דיני התכנון והבנייה, שהם באופן עקרוני דינים מקומיים. את המדיניות התכנונית מנהלות ועדות תכנון מקומיות, או במקרים מסוימים ועדות מחוזיות, אבל אין כמעט ראייה ארצית של התחום. דוגמא לכך הוא נושא מדיניות הבנייה לגובה במתחמים היסטוריים, כגון אלו שנבנו על ידי הטמפלרים: בכל יישוב מחליטה הוועדה המקומית כיצד להתייחס למרקם. כך יכולה להתקבל מדיניות שונה, בחיפה - לגבי המושבה הגרמנית, בתל אביב - לגבי שרונה, בירושלים לגבי המושבה הגרמנית ובבני עטרות - בתור מושב השייך לוועדת תכנון מרחבית. קורה שגם הוועדה המחוזית מעורבת, אך זה לא בהכרח עוזר, כי לעתים מדובר גם בוועדות מחוזיות שונות, כמו בדוגמאות הנ"ל.

ה"ואקום" הציבורי יצר בעיות בתחום השימור והוביל לצורך בפעילות של גוף כמו המועצה לשימור אתרים, שהוקמה על מנת לקדם את הטיפול בנושא. כאשר החלה המועצה לפעול, עיקר המאבק היה על עצם הנחלת התודעה לשימור. בעניין זה נחלה המועצה הצלחה מסחררת, וניתן לומר שהיא חוללה מהפכה של ממש. אם נשווה את מה שקורה היום למה שהיה לפני 30 שנה, נוכל לראות התקדמות אדירה, שבאה לידי ביטוי בתחומים רבים: התוספת הרביעית לחוק התכנון והבנייה העניקה עוגן חוקי ופורמלי לנושא; עם השנים נרשמות יותר ויותר הצלחות במאבקים לשימור, אליהן הגענו בעזרת הציבור שמגלה אכפתיות, מסייע ולעתים אף יוזם את המאבק; המועצה הצליחה להביא לשימורם של מבנים ומתחמים רבים, שאת חלקם שימרה בעזרת צוותי השימור שלה; בתחום ההכשרה, מתקיימות השתלמויות לעובדי רשויות ולאנשי מקצוע מתחומים שונים, והשימור הפך להיות תחום אקדמי הנלמד במספר מוסדות.

כיום, בעקבות הגברת המודעות, חתימתה של מדינת ישראל על האמנה למורשת עולמית ודוח מבקר המדינה בנושא השימור משנת 2005, נשמעים יותר ויותר קולות הקוראים לטיפול ממלכתי מקיף יותר בנושא. התפתחות זו תחייב גם את מקבלי ההחלטות במועצה לתת את הדעת לשאלה האם על המועצה להפוך בעצמה לרשות ממלכתית, לגוף ציבורי יותר, או להישאר עמותה הממשיכה בפעילות, באורח דומה להיום.

מהו איקומוס ומהם יחסי הגומלין בין ארגון זה לבין אונסקו?

איקומוס, בתרגום חופשי, הינה המועצה הבינלאומית למונומנטים ואתרים, שתפקידה העיקרי הוא לשמש מסגרת לאנשי מקצוע מובילים ברחבי העולם, העוסקים בשימור ובהגנה על מורשת תרבותית מעשה ידי אדם. זהו ארגון לא ממשלתי, יחיד מסוגו, אשר מוקדש לקידום ויישומן של תיאוריה, מתודולוגיה וטכניקות מדעיות לשימור אתרי מורשת ארכיטקטונית, ארכיאולוגית ובלתי מוחשית.

לאיקומוס מספר תחומי פעילות מרכזיים:

1. הפעלת מסגרת לשיתוף פעולה בין מומחי שימור מכל העולם, באמצעות כינוסים מקצועיים ועבודה של ועדות מדעיות בינלאומיות: כיום פועלות למעלה מ-20 ועדות כאלה, שכל אחת מהן מתמחה בתחום אחר של השימור. עבור חלק גדול מהחברים זהו העניין העיקרי בהשתייכות לארגון, שמהווה מקור לשיתוף פעולה והרחבת אופקים, להעמקת ידע ולמחקר השוואתי.
2. איקומוס משמשת כארגון המרכזי שנבחר להיות יועץ רשמי לאונסקו - ארגון החינוך, התרבות והמדע של האו"ם, במה שקשור לביצוע של האמנה למורשת עולמית משנת 1972. כאמנה נקבעו הקריטריונים להכרזה על אתרי מורשת תרבות עולמית. הוועדה למורשת עולמית של אונסקו מקבלת בקשות מועמדות מהמדינות החברות באונסקו ולאחר שהיא מקבלת חוות דעת מהארגונים המקצועיים, היא מחליטה באשר להכרזה על אתרים. איקומוס מיעצת לאונסקו בכל הקשור לאתרים מעשה ידי אדם, וקיימת התייחסות גם לאתרי טבע, שהגורם המייעץ עבורם הוא IUCN - האיגוד הבינלאומי לשימור הטבע ומשאבי הטבע.
3. יישום האמנה למורשת עולמית מתבטא גם בהכנת צ'ארטרים ומסמכי הנחיה מחייבים (Guidelines). המסמכים קובעים דרכי פעולה מוסכמות בתחום מסויים. חלק מהם מקבלים מעמד פורמלי של אמנות או צ'רטרס וחלקם מהווים רק הנחיה. איקומוס מסייעת לאונסקו בהכנת חלק גדול מהמסמכים האלה.
- מאחר ובכל נושא השימור יש אלמנט סובייקטיבי, משתדלים להגיע להסכמה על נורמות התנהלות עם מכה משותף בינלאומי, לדוגמא, מסמך Nara (יפן) בנושא האותנטיות: אחד הקריטריונים הנדרשים באמנה למורשת עולמית לצורך הכרה באתרי מורשת עולמית הוא אותנטיות ומסמך Nara מנחה כיצד להתייחס לקריטריון זה וליישמו.
4. במקרים בהם איקומוס רואה חסך בתחום מסויים, היא יוזמת בעצמה מחקר והפקת מסמכים מקצועיים, אף ללא פנייה מצד אונסקו, אך אונסקו היא המחליטה אם להשתמש במסמכים אלה ולתת להם מעמד מחייב במשפט הבינלאומי, בדרך של אמנה, או צ'ארטר, או לא להשתמש בהם כלל.

איקומוס פעילה במדינות השונות באמצעות ועדות לאומיות (National Committees), הפועלות כתאגידים עצמאיים. איקומוס ישראל היא עמותה, אך היא בעלת זיקה לארגון הבינלאומי, ממנו מקבלים את הזכות להשתמש בשם איקומוס, כנגד עמידה בכללי פעולה שהארגון קובע לוועדות המדיניות ובתמורה להעברת דמי חבר. איקומוס ישראל פועלת מזה כ-30 שנה, ובראשיתה היא מנתה כ-30 אדריכלים בלבד, ללא סטטוס ציבורי ועם מעט מאוד פעילות, שכללה בעיקר כינוסים מקצועיים והגשת חוות דעת.

בשנים האחרונות הצלחנו להביא לשינויים רבים בעבודת הארגון:

גידול במספר החברים: היום מונה הארגון קרוב ל-100 חברים, בהם לא רק אדריכלים, אלא גם ארכיטקטים, מהנדסים, אנשי אקדמיה מתחומי ההיסטוריה, הגיאוגרפיה, התכנון, המשפט, הכלכלה ותולדות האמנות, ולצד אנשי מקצוע מתחום השימור הפיזי.

הבסיס הכלכלי: בעבר נסמכה איקומוס ישראל על דמי חבר בלבד ואילו כיום אנו זוכים לתמיכה ממשלתית, באמצעות תקציב מצומצם, המאפשר לנו לפעול באופן רחב יותר ואף להעסיק רכזת בחצי משרה.

סיוע לעבודת הוועדה הישראלית למורשת עולמית במשרד החינוך: ועדה זו הוקמה לאחר שמדינת ישראל חתמה על האמנה למורשת עולמית. מטרתה ללוות את הוועד הישראלי לאונסקו, המרכז את פעילות המדינה מול אונסקו, וחברים בה גם הגופים העוסקים בתחומי המורשת השונים: המועצה לשימור אתרים, רשות העתיקות ורשות הטבע והגנים. איקומוס ישראל היא יועץ רשמי של הוועדה למורשת עולמית ופועלת בתחומים הבאים:

- סיוע בבדיקת תיקי היתכנות לאתרים שהמדינה שוקלת להגיש את מועמדותם להכרזה. כאן עורכים למעשה סימולציה של התהליך העולמי שהמועמדות עתידה לעבור. לאחר מכן, ואם בהתאם להערות יש היתכנות למועמדות, מכינים תיק מועמדות שלם וגם הוא עובר לבדיקת איקומוס ישראל, ונדרש בוועדה למורשת עולמית בהתאם להערות שמתקבלות. תיקים בהם טיפלנו לאחרונה כוללים את מועמדות נחל המערות ואת ארץ המערות והמספור באזור בית גוברין.

- אם התיק מתקבל והאתר מוכרז, מתבצע תהליך של ניטור האתרים, שהוא תהליך מעקב, בו מחוייבת המדינה לדווח לאונסקו על מצב האתרים, שימורם והעמידה בהתחייבויות שניתנו במסגרת ההכרזה. כאשר מתעוררות בעיות, פונים לקבל חוות דעת מאיקומוס לפני דיון בוועדה. לאחרונה עסקנו במתן חוות דעת על הבנייה המתוכננת בחפיר החומה בעכו, על תכנית המתחמים של תל אביב ועל תכנית השינויים בהיכל התרבות.

- מחקרים שונים: לדוגמה, ערכנו מחקר משווה כיצד מקיימות מדינות בעולם את סעיף 5 לאמנה, הקובע כי צריך להיות גורם אדמיניסטרטיבי מרכזי שמטפל ביישום האמנה. הוועדה הישראלית למורשת עולמית ביקשה מאיקומוס ישראל להכין ניתוח השוואתי מקצועי של הדרך בה מיישמים את הסעיף במדינות אחרות.

כיצד הגעת לעמוד בראש הארגון?

למען האמת, ההצטרפות שלי לאיקומוס היתה לגמרי מקרית. בשנת 1997 הוחלט באיקומוס הבינלאומי להקים ועדה מדעית חדשה שתעסוק בענייני משפט ולשם כך ביקשו מסניפי איקומוס ברחבי העולם לשלוח נציג מכל מדינה לוועדה החדשה. מכיוון שהייתי מוכר בתחום, ואף לימדתי נושאים אלו באוניברסיטה, פנו אלי בבקשה שאצטרף לאיקומוס, על מנת שאייצג את ישראל בוועדה המשפטית. ועדה זו מתכנסת פעם בשנה לערך, לכינוס מדעי שבו נעשה מחקר משפטי משווה בנושא מסויים. כתוצאה מהפעילות הזו, הגעתי למספר אירועים של איקומוס. מאוחר יותר הציעו לי להציג מועמדות לוועד המנהל של איקומוס ישראל ונבחרתי אליו, ולאחר כמה שנים גם נבחרתי ליו"ר. במישור הבינלאומי, נבחרתי לפני שנתיים על ידי חברי הוועדה המדעית המשפטית להיות יו"ר הוועדה. הדבר הביא לפעילות רבה שלי במישור הבינלאומי, שאני רואה בו חשיבות רבה, במיוחד נוכח העובדה שלעיתים ישנם גורמים שמנסים לסטות מהעיסוק המדעי של איקומוס, ולרתום

מחנה שימור ביטרת מונטגיו בצרפת משמאל: קרן רייש - רכזת ההדרכה באתר הפרדסנות ע"ש מניקוב ברחובות

את הארגון לצרכי מאבקים פוליטיים נגד המדינה. יש ליצור משקל נגד ליוזמות כאלה והדבר מצליח רק אם מפתחים קשרים טובים עם חברים במדינות רבות. המהלך האחרון שמנעתי היה ניסיון לקיים באיראן את האסיפה הכללית של הארגון, המתקיימת אחת לשלוש שנים. הוועדה המשפטית מאוד בולטת בפעילות הבינלאומית שלה ובתרומה שלה לארגון, מה שהוביל לבחירתי לפני שלוש שנים גם לוועד המנהל של הארגון הבינלאומי.

מהי הזיקה בין איקומוס ישראל לבין המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל?

אני חייב להודות שבתקופה בה נעשיתי פעיל, לא היה כמעט שיתוף פעולה בין הארגונים. בשני הצדדים היו גורמים, שסברו שקיימת מעין "תחרות" בין הארגונים ולכן מיעטו לשתף פעולה. אני לא הייתי בדעה הזו וחשבתי שהמועצה יכולה להיכנות מהרחבת הקשר והפעילות שלה מול איקומוס ישראל, שהינו ארגון פעיל במישור הבינלאומי, ואילו איקומוס יכולה להיכנות מעושר הפעילות של המועצה במישור המקומי. "ניצלת" את הקשרים שהיו לי בשני הצדדים כדי לקדם אמנה לשיתוף פעולה בין הארגונים, שהוכנה בעזרת דניאלה שמיר ותקפה עד היום. מכוח אמנה זו, המועצה הינה אחד הארגונים החברים באיקומוס ישראל ויש לה משקיף קבוע בוועד המנהל של איקומוס.

בראשית שנות האלפיים, כ-10 שנים לאחר שנקבע התיקון לחוק התכנון והבנייה, הגיעה המועצה לשימור אתרים למסקנה כי יש לקדם תיקון לחוק. הרעיון היה לבחון כיצד מתבצעים הדברים בארצות אחרות ולצורך זה יזמנו מפגש של הוועדה המשפטית של איקומוס, ובו השתתפה גם המועצה לשימור אתרים. הכנס עסק בבחינה השוואתית של הדרך בה מתמודדות מדינות שונות בעולם עם הצרכים הכלכליים של השימור. הכינוס סייע ל"אגירת" חומר השוואתי ששימש את המועצה במהלכים שונים לשיפור מצב השימור, כולל תיקון החוק. בעקבות הכנס התחזקו קשרי הגומלין בין המועצה לשימור אתרים ובין איקומוס, הן ברמה הארגונית והן ברמה המעשית, ואנו רואים את התוצאות. כיום התכנית השנתית של המועצה כוללת אירועים וימי עיון בשיתוף איקומוס, אנו מקיימים יחד סיורים מקצועיים ומשתפים פעולה בנושאי מחקר.

לפני כשנתיים הצטרפה המועצה לפרויקט שמבצעת איקומוס ישראל ביחד עם ארגון רמפאר הצרפתי. זהו פרויקט של מחנות קיץ לשימור, בהם עוסקים סטודנטים מארגון רמפאר הצרפתי, לצד סטודנטים ישראלים, בשימור פיזי של מבנים. קיימנו פרויקט משותף בעיר העתיקה של עכו, אותו ניהלה תמר טוכלר בהצלחה רבה, וסטודנטים ישראלים יוצאים מזה מספר שנים למחנות בצרפת.

אנו מחפשים מסגרות נוספות להרחבת שיתוף הפעולה ובטוחים שהן יתרמו להפריה הדדית, להעמקת הידע ולרמה מקצועית גבוהה יותר בשני הצדדים. בעזרת כל אלה, אני מקווה כי נוכל לקדם את תחום השימור אל המקום הראוי לו בסדר היום הציבורי ■

לאחר מועד קיום הראיון, התקיימה אסיפה כללית של ארגון איקומוס העולמי ועו"ד קורן נבחר בה לסגן יו"ר הארגון הבינלאומי. זו הפעם הראשונה בה נציג מישראל נבחר לתפקיד בכיר זה בארגון.

סיפור "אבוקה" יאיר יוציס - מראשוני ילדי "אבוקה"

לפני כשבעים שנה, בקיץ 1941, עלו על הקרקע בעמק בית שאן שני גרעינים של חניכי תנועת גורדוניה: הראשון היה גרעין "אבוקה" שהתארגן ברומניה, הגיע ארצה בשנת 1934 והמתין בפרדס חנה כשבע שנים, עד להתיישבות בעמק בית שאן, כיום - עמק המעיינות. הגרעין השני, שנקרא "שדמות", התארגן באוסטריה ובפולין, התגבש בהרצליה והמתין להקמת קיבוץ חדש, על פי ערכי תנועת גורדוניה, שראתה בהגשמה החלוצית את עיקר העיקרים. בתנאים קשים, תוך התמודדות עם שכנים בדואים עוינים, הקימו חברי גרעינים אלה קבוצה לתפארת. הם הכשירו קרקע לגידולי שדה, ירקות ומטעים; פיתחו ענפי רפת, לול, מדגה וצאן; בנו בתים, הקימו משפחות וייסדו מסגרת חינוכית לילדי הקבוצה שהלכו ורבו.

קבוצת אבוקה, 1946 (אוסף יאיר יוציס)

משבר חברתי שפרץ לאחר מספר שנים, הביא לעזיבת חברים רבים. גם גרעיני ההשלמה "שגב", הכשרות הפלמ"ח "גבע" ו"אלומות" וגרעינים של יוצאי סלובקיה ובלגיה, לא שיפרו את המצב, ובשנת 1952 ננטש היישוב על ידי אחרוני חבריו.

התעלומה הגדולה היא מדוע נהרס היישוב עד היסוד, על מבני המשק, מגדל המים, המטעים והשדרות. נראה כאילו למוסדות המיישבים היה עניין למחוק מפעל חלוצי שכשל ו"הכתים" את האידיאולוגיה הסוציאליסטית, שהיתה רוח וצו השעה באותם ימים. העובדה שמקבוצת אבוקה לא נשאר כל זכר - לא בית, לא עץ, לא מגדל מים, לא שער, לא כתובת וגם לא מצבה, הציקה לרבים מיוצאי אבוקה וילדיהם כמשך שלושה דורות רצופים.

היום, עם הקמת האנדרטה במקום בו שכנה הקבוצה, בא הדבר על תיקונו. מהיום והלאה, כל ההולך לאורך נחל אבוקה ושמות אבוקה, יוכל גם לדעת את מקורו של שם זה. האנדרטה שנחנכה ביום שישי, י"ד חשוון, תשע"ב, 11 במאי 2011, בנויה משלדת טרקטור ישנה מאותם שנים, ועליה מותקן לוח זיכרון המספר את סיפורה של אבוקה, סיפורו של הקיבוץ שנעלם. שלדת הטרקטור מהווה זכר לקיבוץ שלא שרד, בעוד השדות המוריקים שסביבה הם עדות חיה להגשמת חזון הראשונים ■

טקס הסרת הלוח מעל האנדרטה מימין לשמאל: ציפורה בן אברהם ("פיגלה") מגרעין אבוקה, רבקה שרל מגרעין שדמות, אברהם בן-יעקב ("שפרדק"), מהכשרת הפלמ"ח "גבע"

לונה פארק ביפו, ליד המזרקה

ישראל יצחקי חוזר אלינו עם שירו "אבאל'ה בוא ללונה פארק", ומזכיר לנו נוסטלגיה. השיר נכתב ב-1953, כשנבנה לונה פארק

ביפו. אחרי 16 שנים הוא נהרס ומקומו החדש נקבע בגני יהושע, בצפון תל אביב.

במשאל חופשי שערכתי בקרב בני 40-30, הסתבר שאינם מכירים את הסיפור, והנה לפנינו הזדמנות לשמר מורשת וידע. תהיה זו "סיבה למסיבה", אם נערוך טקס חגיגי של הצבת שלט באתר ההיסטורי, בו נציין את מיקומו של הלונה פארק "זכרונו לברכה".

בתקופה בה אנו כה זקוקים לשמחה, יהא זה אתגר מתאים ועיקרון השימור בצדו.

תמר כהן, תל אביב

בעקבות פנייתו של תמר כהן, ביקשנו מהזמר ישראל יצחקי לספר מחוויותיו אודות המקום ואלו דבריו: "באחד הימים יצאתי מאולפן ההקלטה וסיפורו לי כי הגיע לונה פארק ליפו. עד אז ראיתי לונה פארק רק בסרטים ולכן ניגשתי לראות במה מדובר. הלונה פארק לא הזכיר בדיוק את אלו שראיתי בקולנוע... הגלגל ה"ענק" היה בגובה של כשלושה מטרים בלבד, ובנוסף היו שם רק מכוניות מתנגשות ועוד כמה מתקנים צנועים.

על אף כל זאת, המקום ריגש אותי ביותר בשל התלהבות הילדים וקיבלתי השראה מקריאותיהם "אבאל'ה בוא..."

בו במקום הלחנתי מנגינה לשיר, ובערב, כאשר חזרתי מהופעה, ישבתי אל תוך הלילה לכתוב את המילים. היתה זו הפעם הראשונה בה כתבתי שיר מתוך חוויה אישית שלי ובחרתי לשיר אותו בגוף ראשון, כאחד מאותם ילדים ששמחתם ריגשה אותי כל כך. על מנת לבחון את הדברים השמעתי אותו לילדיה של אחותי, ולאחר שאלו הביעו התלהבות, התחלתי לשיר אותו בפני הציבור והוא זכה להצלחה אדירה. מכרנו ממנו כ-500 תקליטים, וזכותי עליו בפרסים רבים."

מעטים וזוכרים את הלונה פארק שהיה ביפו. המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, הפועלת במשותף עם חוקרים, אדריכלים ואוהבי יפו, למען חשיפה ושימור הרבדים השונים של יפו, ועל אחת כמה וכמה, את סיפורם ואת שרידי האתרים עליהם התבססו חיי החברה והתרבות, רואה בסיפור הלונה פארק פרק מעניין וחשוב, שראוי כי יזכה להתייחסות במרחב. בימים בהם מדברים על שיקום שדרות ירושלים והשבתן לימי הזוהר שלהן, ראוי לבחון ררכים שיספרו את סיפורו של הלונה פארק והגלגל הענק במקום.

אנו קוראים לכל מי שיש בידיו תצלומים ומידע אודות האתר, להעבירם לידינו, כדי שנוכל לפעול לקידום הנושא ומודים לתמר כהן, על הבאת הסיפור לידיעתנו ■

תמר טוכלר - מנהלת מחוז תל אביב

חוות הגדנ"ע באר אורה לפני ההרס

... ולאחר החורבן (צילומים: עפר יוגב)

להכשרת מנהיגות צעירה. בפגישה שנערכה עם הרשות ומ.א אילות, בשנת 2009, דחתה המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל את רעיון הפגיעה במבנים ודרשה רעיון חלופי. בסיכום הפגישה הוחלט כי כל מהלך עתידי ביחס למקום, יתואם עם המועצה לשימור אתרים. בשנת 2010, התבקשה מ.א אילות לצרף את באר אורה לרשימת השימור, מהלך שלא בוצע!

בחודש אוגוסט 2011, בפגישה של עמרי שלמון, מנכ"ל המועצה לשימור אתרים עם ראש מ.א אילות, אודי גת, סוכם שוב כי המועצה לשימור אתרים תהיה מעורבת בכל החלטה הנוגעת לעתיד המתחם ושימורו. נראה כי בחודש ספטמבר 2011 פנתה מ.א אילות אל מ"מ, בבקשה לפנות אובסט מחוות באר אורה, זאת מבלי לידע את המועצה לשימור אתרים. אנשי מ"מ הגיעו עם ציוד כבד והרסו עד היסוד את כל מתחם חוות באר אורה - מבנים, כיכר, כבישים ומדרכות, תוך הפרת כל הסיכומים. עם זאת, אף לא עץ אחד נעקר - בכפוף לתיקון ה-89 לחוק התכנון והבנייה - עצים בוגרים.*

לאור המאבק בו אנו נתונים עתה, נפגשנו גם עם אנשי מ"מ, במגמה להגיע לחקר האמת. המועצה לשימור אתרים ממשיכה, בדרכים שונות, לבדוק באופן יסודי את אשר אירע ולהפיק לקחים ■

* התיקון קובע, בין היתר, כי יש לסמן את העצים הבוגרים בכל תכנית, וכי על מוסד התכנון לבחון דרכים לשמירה על העצים הבוגרים.

בשנת 1949, במהלך מבצע "ערבה" לסלילת הדרך לאילת, התמקם ב"ביר הינדים" המנדטורית (באר החושך), מחנה עבודה של חיל ההנדסה. במקום נקדחה באר שהיתה למקור המים הראשון של העיר אילת. ב-1950 הקים מפקד הגדנ"ע השני, אל"מ עקיבא עצמון, ב"ביר הינדים" את חוות הגדנ"ע ושמה הוסב ל"באר אורה", כהיפוך משמעות שמה המקורי. רבבות גדנ"עים ירדו אליה, זכו להכיר את הנגב והערבה, והרבה מעבר לכך: במקום פעלה מערכת חינוכית בה קיבלו בני הנוער את ערכי הציונות, את אהבת הארץ והכנה לשירות הצבאי. החווה היתה לסמל לאומי בזיכרון הקולקטיבי, בקרב דורות של תלמידים ששהו בה ונצרו חוויה בלתי נשכחת.

ב-1990 סגר הרמטכ"ל דאז, אהוד ברק, את החווה והיא ננטשה בחופזה תוך השארת ציוד יקר לכוזים. מינהל מקרקעי ישראל (להלן מ"מ"), בעלת הקרקע, התירה ליום אילת, בעידוד מועצה אזורית חבל אילות (להלן מ.א אילות), להגיש תכנית רעיונית להקמת מגרש גולף מדברי בשטח החווה(!)

במקביל, הוקמה עמותה למורשת באר אורה שאמורה היתה לקבל שטח חלופי על הגבעה שמעל ליישוב הקהילתי, לצורך הקמת מכוון

הספד לבית הירוק ברחוב יהודה הלוי 2 שולה וידריך - חוקרת תולדות תל אביב

הספד לבית ברח' יהודה הלוי 2 בתל אביב, בית שעברו נשכח, ולא זכה להיכלל ברשימת הבתים לשימור. הוא נהרס, למרות שבתכנונו היו מעורבים שני אדריכלים ידועים, ועל אף מיקומו הבולט. הריסתו פוגמת במרקם האדריכלי של אחד מקטעי הרחובות הראשונים בתל אביב, שזכה להחייאה.

באופן אישי תמיד חיבבתי את הבית הירוק עם תריסי העץ, המרפסות והחלונות היוצרים הדגשה אופקית, ניצני הסגנון הבינלאומי בתל אביב. כמדריכת סיורים, אני נוהגת לעצור ולספר על הקשר שלי אל הבית, בו גרה אמי בילדותה, בסוף שנות ה-30. בדירה הסמוכה גר סבו של הרב ידידיה פרנקל שהיה הרב של תל אביב; בקומה הראשונה גר רופא ובקומה השלישית גר ממש "סלבי", השוער של מכבי תל אביב, סדי אסקוביץ. הבית זכה לכינוי ביידיש - "דער גרינר הויז" - "הבית הירוק". האדריכל יהושע צבי טבצ'ניק, תכנן את הבית כמבנה משרדים עבור "בנק הלוואה וחסכון", זרוע חשובה בהתפתחותה של תל אביב. הנשיא הראשון היה בצלאל יפה ובין היוזמים וחברי הנהלת הבנק ניתן לזהות שמות של בכירי עסקני היישוב ומחנכיו כגון: חיים רוזנטל, מרדכי בן הלל הכהן, בן ציון מוסינזון ועוד. לאחר שהבנק עבר בסוף שנות ה-20' למשכן חדש ברחוב הרצל 19, ישבה במקום הנהלת בנק זרובבל ולאחר מכן, בנק הפועל המזרחי.

בשנת 1933 בוצעה הרחבה של המבנה על ידי האדריכל יהודה מגידוביץ', עת שימש כמהנדס הראשון של עיריית תל אביב. בשלב זה נוספו שתי קומות, בקומת הקרקע פעלו משרדים וחנויות ושתי הקומות העליונות נועדו למגורים. המבנה המקורי, שהיה בסגנון אקלקטי, הוסווה לחלוטין במעטפת מודרנית, האופיינית לתכנונו של מגידוביץ' בתחילת שנות ה-30'.

שלישית מימין: שולה וידריך מדריכה במקום, 1989 (אוסף שולה וידריך) למעלה: שלט הרחוב לאחר שימור (צילום: שי פרקש)

שלט הרחוב הנדיר העשוי קרמיקת בצלאל, שהיה על הבית, הוסר וניצל מההרס, בהוראה של ירמי הופמן, מנהל מח' השימור בעירייה, בתקווה שיוצב מחדש על הבית החדש, או על בית אחר ברחוב. הסרת השלט התבצעה במבצע מורכב של שי פרקש, בעזרתם של אלכס וינוגראדוב ואפולו לגיסמו הנפח, שהציבו פיגום בגובה שלושה מטרים, ניסרו את הקיר סביב אריחי הקרמיקה, בעזרת דיסק יהלום (את החשמל סיפקו מבית רוקח הסמוך...) ושחררו את שישה האריחים מהטיח ■

תל אביב שומרת על רבים מבתי ההיסטוריים, אך לא השכילה לשמר את מרבית בתיה של תל אביב הקטנה ואת מאפייני המתחם. איננו יוצאים נגד צורכי הפיתוח של העיר באופן גורף, אך אין ספק כי ניתן היה למצוא פתרונות תכנוניים, שהיו מבטיחים את שימור מרבית המבנים שנבנו מראשית המאה ה-20 ועד שנות ה-30, לצד בנייה חדשה. זאת בעזרת הנחיות שונות באשר לחזיתות הפונות לרחוב ושפת רחוב המשלבת את כל אלה יחדיו. תל אביב חגגה מאה שנים לייסודה, ובאותה עת נהרסו כמה ממבניה החשובים ולא נלמד הלקח, אך אנו מאמינים שבמעט שנותר, ניתן עדיין לפעול במתחם ולהציג את סיפורו.

תמר טוכלר - מנהלת מחוז תל אביב

הבית ברחוב סוכות 8 (צילום: אדר' נעה שק)

בוועדת ההתנגדויות נדחינו מהטעם הלקוני ש"המבנה איננו חלק מרשימת השימור". גם התנגדות התושבים, שהתייחסו לנושא העצים כמגרש ולחניה, נדחתה כמעט כמלואה. הגשנו ערר בו חזרנו וטענו שמדובר במבנה לשימור וכי לפני מתן ההיתר, על העירייה לפחות לבדוק את המבנה. ועדת הערר קיבלה את טענות המועצה וקבעה כי יש להחזיר את התיק לבחינת ועדת השימור, אשר תיתן המלצתה בעניין המבנה הקיים.

החלטת ועדת הערר הפכה את החלטת ועדת ההתנגדויות על פיה ואנו רואים בהחלטה זו החלטה תקדימית ומשמחת. עם זאת, אין עוררין על כוחה של רשימת השימור וההגנה שהיא מספקת למבנים בעלי ערך היסטורי או אדריכלי ■

בקיץ האחרון יצאנו למאבק על צביונו של הכרמל בחיפה. את הכרמל החלו ליישב הטמפלרים בראשית המאה העשרים. הם טיפחו על רכס הכרמל חוות בריאות ומבני מרגוע, נטעו ברושים ואורנים והאמינו שהאוויר הצח והנוף הנפלא, ימשכו את הנופשים והמחלימים. בעקבותיהם באו גם מי שהאמינו שאוויר טוב, "ירוק בעיניים", נוף ואיכות חיים, טובים כל השנה, לא רק בחופשות. שכונות המגורים נבנו משנות ה-30 ואילך: הכרמל המרכזי, הכרמל הצרפתי ואחוזת אופי הבנייה היה מרווח, תוך הקפדה על שמירת "הירוק" כמודל ערי הגנים של אירופה, מקום מוצאם של המתישבים בכרמל.

גם היום מושך הכרמל מתיישבים ויותר מכך - יזמים. היזמים עדיין משווקים את ה"ירוק" וה"מרווח", אבל בפועל התוצאה שונה, מכוערת ומצערת. למבנים המתוכננים הם מבקשים זכויות בנייה מפליגות, תוספות גובה, שטח וחניה - כל זאת על חשבון מרווחים ושטחים פתוחים וירוקים. האורנים הוותיקים הם הראשונים להיעלם, על מנת לפנות מקום ל"מדבריות" חניה.

המאבק האחרון שניהלנו בוועדת ההתנגדויות ובוועדת הערר היה על הבית ברחוב סוכות 8, בכרמל הצרפתי. הבית נבנה במחצית שנות ה-30 של המאה ה-20, בסגנון בינלאומי מובהק. הוא בנוי בצורת האות ר' וחובק חורשת עצי אורן. המבנה מופיע בסקר שימור הכרמל הצרפתי, שטרם אושר בוועדת השימור של חיפה.

היזם ביקש להרוס את המבנה המקורי, בטענה שאיננו מבנה לשימור, מכיוון שעדיין איננו מאושר ברשימת השימור. עם זאת הוא ביקש תוספת על המבנה הקיים (שלהזכירכם - ייהרס...) לחיזוק נגד רעידות אדמה (תמ"א 38), תוספת לממ"דים וקומות חניה תת קרקעית מעבר לתקן. במקביל, מתכוון היזם ל"גלח" את חורשת האורנים בחצר הבית הקיים.

בית הכנסת בשדה יעקב

אורי בן ציוני - מנהל מחוז צפון והעמקים

בית הכנסת בשדה יעקב (צילום: אורי בן ציוני)

במהלך חודש יולי 2010, קיבלתי מספר פניות של תושבים משרה יעקב, אשר דיווחו לי שיש כוונה להרוס את בית הכנסת במושב, ולבנות במקומו מבנה מודרני. בביקור במקום, הובהר לי כי מדובר במבנה ייחודי משנות ה-40 בעל ערכים אדריכליים-היסטוריים וחברתיים. אבן הפינה לבית הכנסת, בתכנונו של אדר' ישראל קומט, הונחה בשנת 1946, כמלאת 20 שנים להקמת המושב, ובנייתו הושלמה בסוף שנות ה-40. מפי התושבים למדתי כי חברי המושב חויבו ב'מס' של אחוז וחצי מהכנסותיו של כל משק, וכי גברי המושב נרתמו כולם לעבודת הבנייה.

מבנה בית הכנסת מסמל, במידה רבה, את שלב ההתבססות של הסגנון הבינלאומי בעמק יזרעאל. הוא אמנם בנוי משילוב אלמנטים קלאסיים, כגון קולונדות מרובעות וכיפה, אך הצורה הכללית מורכבת ממסות ריבועיות פשוטות. פנים המבנה - מצופה טיח לבן פשוט, עם מרצפות טרצו ארצישראלי והוא מרוהט בכיסאות עץ צנועים; ארבעה עמודים מאסיביים נושאים את הכיפה ותוחמים את במת החזן. המבנה מאופיין בגובה יוצא דופן ובאור טבעי החודר מהפתחים הרבים.

מאז בנייתו שימש בית הכנסת כמרכז הרוחני, הקהילתי והתרבותי של התושבים. מייסדי מושב העובדים הראשון של תנועת הפועל המזרחי, שהיה יישוב מבודד למדי בפאתיו הצפוניים-מערביים של עמק יזרעאל, בנו מבנה גדול ומפואר בהרבה מכפי צרכיהם, על אף יכולתם הכלכלית הצנועה. נחמה רונן, תושבת המקום מסבירה: "הם רצו להראות שמרכז הכפר הוא הרוח, להבדיל מכפרים אחרים, שבהם

המרכז הוא אסם התבואה. הדבר עלה להם במאמצים רבים ועד היום אנו מאוד גאים בהם על החלטתם."

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, פעלה על מנת לשנות את ההחלטה באמצעות הידברות עם מנהיגות המושב, ואף מימנה בדיקה הנדסית, שהוכיחה כי תיקון המבנה זול באופן משמעותי מחלופה של הרס ובנייה מחדש. אף על פי כן, מנהיגות המושב נחושה בדעתה להרוס את בית הכנסת. מדובר במחדל ערכי חמור שאינו מקובל גם על רבים מחברי המושב. אנו בטוחים כי הרס המבנה, אם יקרה, יהיה בכייה לדורות הן מהפן הארצי, בדמות הרס נכסי המורשת של המדינה והן מהפן המקומי, בו יאבד המושב את סמלו ואת ייחודו כמושב הראשון של הפועל המזרחי, שאנשיו בנו במו ידיהם ובאמצעים הדלים שעמדו לרשותם, יצירה תרבותית כה יוצאת דופן ■

בור המחצבה בבאר שבע

כשהחלו התורכים לבנות את העיר באר שבע (ראשית המאה ה-20), החל גם שוד האבנים הגדול מאתרים במרחב. במקביל, החלו לחצוב ולסתת אבנים על גבעה קטנה, כשני קילומטרים צפונית לעיר המתוכננת והחציבה נמשכה גם בתקופת המנדט הבריטי. המחצבה סיפקה שלושה סוגי אבנים: אבן "פלשת" פריכה וצהבהבה, אבן "שבע" קשה יותר ובהירה ואבן "ציקלג" קשה וכהה. כיום נמצאת המחצבה בלב העיר ומהווה חלון לחתך גיאולוגי בן מיליוני שנים. עם הקמת העיר החדשה, נבנה במקום אמפיטיאטרון, אשר את שרידיו ניתן לראות עד היום ■

סמלי הפלמ"ח וצה"ל

כשני קילומטרים צפונית לקיבוץ יהל, מזרחית לכביש מס. 90, נראים על צלע גבעה שני סמלים גדולים, שזורים זה בזה - סמל צה"ל וסמל הפלמ"ח. הסמלים עשויים מעיץ "תעלות" שנוצרו בדרך של ליקוט אבנים. את הסמלים יצרו חיילי הפלמ"ח מהגדוד החמישי של חטיבת הנגב, שנשארו לאבטח את הדרך בשל חשש לחדירת הירדנים, במסגרת מבצע עובדה לכיבוש אילת. לאחרונה פנינו לחברה הלאומית לדרכים על מנת להבטיח שתדאג לשימור האתר, במסגרת התכניות להרחבת כביש 90 ■

מחוז מרכז - מדברים ומשמרים

טל בן נון גלז - מנהלת מחוז מרכז

כחודשים האחרונים התאפיינה הפעילות במחוז בעבודה של ועדות שימור, סקרים, הכנת רשימות שימור ותכניות, לדוגמא: בכפר סבא עובדים על תכנית שימור, וכתל מונד התכנסה ועדת השימור והתקבלו החלטות חשובות.

פרויקטים פיזיים כמו בית המחנה ושילוט אתרי המורשת כתל מונד, הרפת בגזר ובית המוכתר בברקת, מתחילים לתפוס תאוצה. אתרים רבים הגישו מועמדות ובקשות למימון מתכנית מורשת במשרד ראש הממשלה. בגדרה ובפתח תקוה מקודמות תכניות גדולות בהיקף מימון משמעותי ביותר, אבל גם פרויקטים צנועים יותר, כמו שובך היונים בגבעת ברנר, זוכים למימון קטן. בית ספר אורט - תל נוף, פתח את שנת הפעילות השנייה שלו באתר השובך, ותכניות נוספות של אימוץ אתר החלו לפעול גם בנס ציונה וברחובות.

הוועדה הציבורית של המחוז, התכנסה במוזיאון החדש בנתניה, ובסיוור שערכנו גילינו עד כמה יש בעיר זו מה לשמר. אדר' פארה גולדמן,

מחוז תל אביב - מצילים את העבר

תמר סוכלר - מנהלת מחוז תל אביב

אני שמחה לבשר על הכנת תכנית שימור למקוה ישראל המקודמת על ידי הוועדה המחוזית, הנהלת בית הספר, קרן רש"י, משרד ראש הממשלה והמועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. תכנית השימור מבוססת על תיעוד כל המבנים ההיסטוריים וערכי הנוף, מחקר מקיף אותו הכינו האדריכלים גבריאל קרטס ועדי כיטוב.

בחולון אושרה תכנית שימור, ברמת גן הושלם סקר שימור מקיף, בגבעתיים ובכת ים נערך בימים אלה סקר אתרים היסטוריים, ובהרצליה מרחיבים את הסקר למערב העיר.

במקביל, אנו פועלים להגנת האתרים ההיסטוריים בבקעת אפעל ובמחנות הצבא בתחום המחוז. הפעילות הציבורית למען שימור שכונת תל בנימין ברמת גן נמשכת אף היא. עד כה הצלחנו, יחד עם התושבים, למנוע את הקמתם של חלק מהמגדלים סביב

מחוז ירושלים - בזוכית מגדלת

איציק שוויקי - מנהל מחוז ירושלים

סקר מבנים ביישובי המועצה האזורית מטה יהודה

לאחרונה הסתיים סקר אתרים ומבנים לשימור שנערך על ידי משרד האדריכלים "אופק". הסקר כולל את כל המבנים והאתרים ההיסטוריים לשימור בכל 57 יישובי המועצה האזורית מטה יהודה, לקראת שילובם במרקם הפיזי של המועצה. הרגישות לערכם של נכסים אלה גדולה, אך עדיין נמשכת הפגיעה באתרים רבי ערך, בשל הדרדרות מצבם של מבנים במשך הזמן, בעקבות תנופת הפיתוח באזור, ועקב חוסר מודעות של הציבור למבנים לשימור בסביבתנו.

הקמת נפת שימור בעיריית ירושלים

ועדת השימור של עיריית ירושלים אישרה את הקמתה של נפת שימור במחלקה לפיקוח עירוני, בנוסף על צוותי הפיקוח הפועלים כעת. הפקחים מנפת השימור יפעלו באתרים לשימור ברחבי ירושלים, תוך הקפדה על הנהלים וההחלטות של ועדות התכנון ■

"בית המוכתר" במושב ברקת. משמאל למעלה: הכותרת שמעל דלת הכניסה (צילומים: טל בן נון גלז)

יועצת השימור לתכנית המתאר, דיברה על ההיסטוריה של התכנון בנתניה ועל מה ששרד ממנו. אנו מצילים את הכינוסים של הוועדה על מנת להעלות נושאים בוערים ביישוב בו אנו מתכנסים, ומזמינים את מקבלי ההחלטות במקום, על מנת לעודד את שיתוף הפעולה שלהם ■

קריית עבודה - בתי מגורים ומשקי עזר ברחוב ארלוזורוב בחולון - שנות ה-30' (באדיבות עיריית חולון)

השכונה ואנו ממשיכים לפעול, בשיתוף רשויות התכנון, לקידום תכנית כוללת למתחם. בנמל יפו, נמשכת הפעילות להצלת בית המכס, ויחד עם גורמים בעיריית תל אביב וברשות העתיקות, אנו פועלים לשימור המגדלור. בשרונה אנו עוקבים אחר שימור המבנים ועבודות הפיתוח, מלווים את הקמת מרכז המבקרים ונערכים לשימור באר האנטיליה ההיסטורית ■

האתרים שייקבעו כמיועדים לשימור, יאושרו על ידי ועדת השימור המחוזית וישולבו בתכנית המתאר החדשה, על מנת למנוע הרס וכדי לשמש כלי עבודה לעוסקים בנושא השימור ■

מחוז דרום חיפה והשפלה - מים מים... רן חדוותי - מנהל מחוז דרום חיפה והשפלה

עינות שוני

עינות שוני, מקור המים העיקרי לנחל התנינים, סיפקו בימי הרומאים מים לשוני, ששכנה מדרום מערב להם, ואף שימשו מקום מרחץ. בראשית ההתיישבות היהודית החדשה באזור, בשנות ה-20 של המאה הקודמת, נבנו בסמוך להם סכר גדול ומתקנים לויסות זרימת המים, על מנת להעבירם לתעלות לצורך השקית הכרמים והמטעים באזור. מאוחר יותר נקדחה באר, במטרה להגביר את שאיבת המים. האתר הינו חלק מפרויקט שיקום נחל התנינים, ובכוונתנו לשקם את תעלות המים, את המתקנים לויסות המים, ואת מבנה הבאר ■

הבאר בזרעוניה

עם התקדמות עבודות השימור בחאן זרעוניה, המשכנו אנו בשיקום באר המים. בעזרת ד"ר אבי ששון, סיימנו את תיק

עינות שוני (צילום: רן חדוותי)

התיעוד ואת בדיקת השטח והכנתו, ויחד עם אדר' אייל זיו, ערכנו את תכניות הביצוע: ראשית בנינו את האנטיליה, בשלב הבא הרמנו את קירות בית המכונות שנהרס, והכנסנו את המנוע והמשאבה, ולבסוף, בנינו את גג רעפי המרסיי על המבנה. עתה נותר רק לסיים את חיבורי הצנרת ואת פיתוח השטח ■

במסגרת העבודה על תכניות מתאר - ליווינו כיועצים את הכנת נספח השימור של פרדס חנה כרכור. את נספח השימור של תכנית מתאר עתלית הכנו אנחנו, במסגרת המועצה לשימור אתרים, בשיתוף מתנדבים מעמותת "כחול ירוק".

השנה תבוא לידי ביטוי במחוז פעילות רבה יותר גם בתחום השימור הפיזי. אנו נראה את התוצאות על הגבעה הציבורית בכפר חסידים, בקיבוץ אילון, במשטרת ה"טגארט" מעלות תרשיחא, בבית המושל בתרשיחא, במוזיאון המייסדים במעלות ובאתרים נוספים ■

מחוז חיפה וגליל מערבי - מתכננים שימור אדר' נעמה נאמן-מזרחי - מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי

במחוז חיפה וגליל מערבי מרוכזים עיקר המאמצים בהשלמת תשתית סטטוטורית. כיום פעילות במחוז מספר ועדות שימור, אך מועצות רבות עדיין מתמהמהות. במועצות האזוריות זבולון ומטה אשר, הוקמו לאחרונה ועדות שימור והן מתמקדות בריכוז רשימות האתרים לשימור, בעזרת נאמני שימור ביישובים ובעזרתנו.

מחוז צפון והעמקים - להציל את הצריך אורי בן ציוני - מנהל מחוז צפון והעמקים

תחנת הרכבת בצמח

שרידי התחנה, אחת מתחנותיה של 'רכבת העמק', נותרו נטושים מעל ל-60 שנים. עתה עתידה מכללת כנרת להתרחב ולכלול בתחומה את אזור התחנה ההיסטורית, תוך החייאתה. השאיפה היא להקים כיתות שישולבו במבנים ההיסטוריים וכן מרכז מבקרים לאתר. המועצה לשימור אתרים, מיוזמי התכנית, התחילה בעבודות השימור והשיקום, לאחר תהליך תיעוד מדוקדק ■

צריך יצחקי: מגורי השומר של סכר דגניה

בסוף שנת 1945, נבנה צריך מגורים בסמוך מאוד לסכר ולכביש. לסכר ולשומרו, יצחקי, שמור מקום של כבוד על ששימשו "מחסום" ושיבוש חדירת כוחות אויב לעבר כנרת (המושבה והקבוצה) וטבריה במלחמת העצמאות. במהלך שנת 2010, תיעדו אדר' דורית זיגלמן ואיילת איילי, עבור המועצה לשימור אתרים, את שרידי הצריך, המצוי בתחום האחריות של חברת "מקורות" ועדיין נראה מהכביש. אנו תקווה כי בקרוב תימצא הדרך להביא לשיקומו ■

בית המנהל (ה"דו קומתי") בתחנת הרכבת צמח (צילום: ארנון חפץ)

מושב ספסופה (חושן)

מול מושב ספסופה, בצדו המזרחי של כביש מס. 89 (צפת נהריה), נותרו מספר מבנים, שרידי הכפר ספסוף, ששכן במקום עד מלחמת העצמאות. תושבי המושב מתכוונים להשתמש במבנים הנטושים כבסיס למתחם תיירותי. לצורך כך הם נדרשו להציג תיעוד אותה הכינה אדר' גלי גלעד, בליווי ובאישור המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ■

בית אוליפנט בדליית אלכרמל

בית אוליפנט משמש כיום כמרכז יד לבנים לחללי העדה הדרוזית. בבית, המשמש גם לפעילות תרבותית ענפה, מוצגת מורשת הקרב של העדה הדרוזית, ומושם דגש על ברית הדמים ושותפות הגורל בין הדרוזים ליהודים בישראל. בימים אלה אנו מסיימים את התיעוד ואת הכנת הפרוגרמה של המבנה, שנכלל בתכנית מורשת של משרד ראש הממשלה ■

בית מרים בוארדי בכפר אעבלין

מרים בוארדי היתה נזירה כרמליטית שחיה במאה ה-19. היא הוכרזה כ"מבורכת" על ידי האפיפיור יוחנן פאולוס ה-II, וכיום מתנהל בעבורה תהליך קנוניזציה לקדושה. ביתה מיועד לשימור והוכן עבורו דף איפיון, אך הוא נמצא בבעלות פרטית, מה שמקשה על הטיפול בו. אנו מנסים עתה למצוא דרך להביא לשימורו ■

מחוז מיעוטים - על קדושים וגורלות אמיר מזאריב - מנהל מחוז מיעוטים

בית המושל הטורקי בתרשיחא

בית המושל הטורקי שוכן בליבה ההיסטורית של העיר מעלות תרשיחא ומהווה נקודת "ציון אזורית. המתחם כולל שני מבנים המנציחים את שלבי התפתחות הבנייה המקומית משלהי התקופה העות'מאנית. המבנה הראשון הוא משכנו של המושל התורכי, ה-"האגא", והוא כבן מאתיים חמישים שנה. המבנה השני הוא "הבית הכפרי", בית של אחד מעשירי הכפר, והוא כבן מאה וחמישים שנה. כיום נטוש המקום וחלקים רבים מן המבנים כבר נבזזו. המועצה לשימור אתרים, בשיתוף עיריית מעלות תרשיחא, הכינה תכנית לשימור המתחם, ועתה נבחנת האפשרות לצרף אותו לתכנית מורשת, על מנת לגייס תקציב לשיקומו ■

מגדל איינשטיין בפוצדאם שבגרמניה (הצילומים והסקיצות במאמר, מתוך הסרט: "חזיונות בלתי פוסקים")

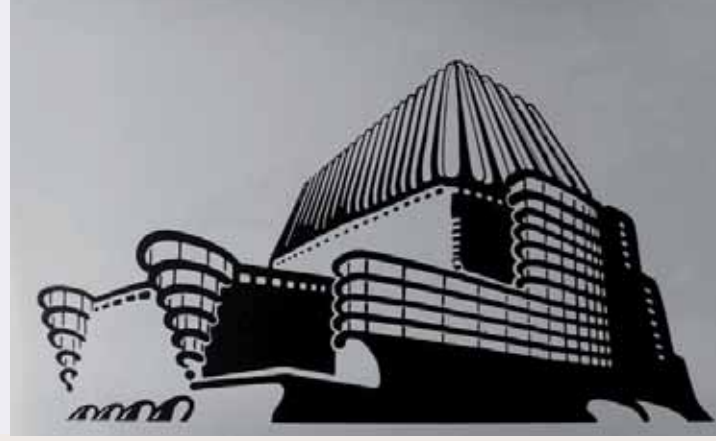
הסרט, העוסק בהתפתחותו המקצועית של מנדלסון בפולין, בברלין, באנגליה, בארץ ישראל ובארצות הברית, מתאר במידה רבה את דברי הימים של המורשת המודרניסטית כולה. מנדלסון מתואר כיהודי גלותי, מוכשר ומאמין גדול בדרכו ובתורתו, ובעיקר כאדם אשר יחסיו עם זוגתו לואיז, מהווים נדבך מרכזי הן ביצירתו והן ביחסיו אל התנאים הסביבתיים המשתנים בדינמיות גדולה, במאורעות שהתרחשו במחציתה הראשונה של המאה ה-20.

בבריחתו הלילית מגרמניה הנאצית, מגיע מנדלסון לאחר מעבר באנגליה, לירושלים. מנדלסון מתיישב בטחנת הרוח שליד שכונת רחביה ומקים בה את משרדו. הטחנה, שמזכירה במידה רבה את מגדל איינשטיין, בהיותה בניין-מכונה המעוצב בקווים מעוגלים ורכים אשר אינו מזכיר שום בניין 'רגיל', משמשת לו מרכז פעולה. בבניין זה הוא מתכנן את מיטב המבנים בפלשתינה - ארץ ישראל, שהופכים לאייקונים חשובים בהיסטוריוגרפיה האישית שלו. על אלה ניתן למנות את בית החולים הדסה בירושלים, בית הנשיא חיים ויצמן במכון ויצמן ברחובות, בית החולים רמב"ם בחיפה ואפילו מבנה אחד בתל אביב מיוחס לו - דרומית לצומת השלום שליד מרכז עזריאלי, סמוך לשכונת מונטיפיורי. המבנה אשר שימש אכסניה לבית הספר 'מאקס פיין' וכלל מבנה מלבני מרכזי ומרפסת מעוגלת ברוח בית הנשיא וספריית שוקן, נהרס לפני כעשור וממתין עדיין לשחזור. מנדלסון נהג לצייר את בנייניו בקווים חופשיים. הסקיצות

אריך מנדלסון ואשתו לואיז

קשה לחשוב על אדריכל אשר השפיע על התפתחות השפה האדריכלית של תל אביב יותר מאשר אריך מנדלסון, אף כי לא ידוע לנו על תיעוד מובהק של ביקורו של מנדלסון בעיר. העדות הקרובה ביותר ניתנה על ידי האדריכל הלל שוקן שאביו, זלמן שוקן, היה אחראי על הזמנת תכנון רשת "בתי שוקן", בתי הכלבו הנודעים בברלין, על ידי מנדלסון, ועל תכנון ביתו הפרטי בירושלים והספרייה שלידה, המוכרת בשם "ספריית שוקן". שוקן סיפר על פגישה שנערכה בסלון דירתה של לואיז, אשתו של מנדלסון, בצפונה של תל אביב. מנדלסון עצמו היה מאד מסוייג מ"הסגנון התל אביבי" וראה בו מעין חיקוי של עבודותיו המוקדמות. עם זאת, נראה שהשפעתו של מנדלסון חורגת מעבר לתפיסה אסתטית או לסגנון. מנדלסון ראה בבניין מכונה, תפיסה שקיבלה ביטוי מובהק בפרויקט הראשון שלו "מגדל איינשטיין" בפוצדאם (Potsdam) ליד ברלין. המבנה יועד למגדל תצפית ועוצב בצורה של מכונה, שכל תפקידה הוא למלא אחר הייעוד הטכנולוגי הפרוגרמטי שלו. הוא עוצב בהשפעת סקיצות מוקדמות שצייר מנדלסון בשנותיו הראשונות כאדריכל, בהן השתמש בקווים אמורפיים מתעגלים ורכים, בהשראת צורות מן הטבע. קווים אלה מציגים אורגניזם המתפתח מתוך אבולוציה של התאמה אל הפונקציה אותה הוא נדרש לשרת. דוקי דרור, במאי הסרט "חזיונות בלתי פוסקים", מתאר את העבודה על הבניין כהליך קשה, שנגזר מחוסר האפשרות להעניק פתרון קונסטרוקטיבי בכלים שהיו קיימים באותה תקופה.

ארץ מנדלסון - פנטזיה מצוירת

ארץ מנדלסון - סקיצה דמינית

סקיצה אופיינית של בית מנדלסון. רישום: ירמי הופמן

איכותי ובריא יותר. המודרניזם בימים אלה ראה בצורת המגורים תנאי בסיסי להתמודדות עם אפידמיות, זיהומים ותנאים סניטריים ירודים, שאפיינו את חייהם של מהגרים שהגיעו מרחוק, לעתים ללא אמצעים כלכליים, ולאחר רדיפות ארוכות בארצות מוצאם. האדריכלות הציעה פתרונות חדשים: הבית כמכונה, איפשר שיתוף של מספר משפחות ביחידת מגורים אחת לעת הצורך. התנועה הדינאמית של המבנה שהורם על עמודים הזכיר שוב אוניות, מטוסים, רכבות ושאר ביטויים של טכנולוגיה חדשנית, אשר קיבלה באותם ימים קפיצת התפתחות דרמטית, שה"אייפון" של ימינו יכול רק להחזיר לידה...

מנדלסון ראה בפלשתינה חזון מתגשם שהוא רחב הרבה יותר מסך מבניו האדריכליים. הגשמת החזון הצינוני היתה בעיניו סוג של פלא, נס של תחייה המתקיים על רקע ארץ המדבר, שבה פעלו נביאי התנ"ך שעל סיפוריהם גדל. מנדלסון שאף לקבל תפקיד מרכזי בעיצוב דמותה של הבנייה היהודית החדשה, ורצה לקבל סמכויות ברורות מהשלטונות המנדטוריים. בהיותו פרפקציוניסט המכיר בכישוריו, הוא התקשה להסתגל למה שנתפס בעיניו כמנטאליות מקומית, הרחוקה מהארגון והסדר שאליהם הורגל בגרמניה. כגודל הציפייה, כך גדלו בקרבו האכזבה והביקורת המרה, שבסופם ארוז את כליו והמשיך מערבה. ייתכן שהוא אכן לא התאים לתנאים הקשים של ימיה הראשונים של המדינה שבדרך וייתכן גם שהיישוב היהודי החמיץ את ההזדמנות ולא הביץ את גודל השעה, שבה גאון יחיד בדורו מציע את שירותיו ואת התמסרותו המוחלטת למפעל, שהיה אולי המרשים ביותר בהיסטוריה המודרנית.

סופו של הסיפור מצוי בסרט "חזיונות בלתי פוסקים" המוקרן בסנימטקים. זוהי יצירה קולנועית ייחודית ואיכותית, שנראה כי תרומתה לשיח האדריכלי העולמי, תוסיף לנו בישראל עוד מימד של גאוון, בצילו הגדול של אחד מענקי אדריכלות המאה ה-20 ■

שלו צויירו תחילה במחילות הצבא, בזמן קרבות מלחמת העולם הראשונה, ונשלחו ללואיז, אז בת 16. לואיז התאהבה בו וביצירתו, על אף שלא נמנה על המעמד החברתי הנדרש, ויצאה למסע הארוך של הקריירה רבת התהפוכות של בעלה. היא עצמה היתה צ'לנית שנהגה לנגן אפילו עם אלברט איינשטיין, הכנר החובב, שהגיע אליה בסירה מצידו השני של הנהר. לואיז כתבה לבעלה מעל לאלף מכתבים, וקיימה איתו דיון בלתי פוסק בעבודתו ובהשלכות הרחבות של התפוכות העולם שעברו יחד, על עבודתו ועל תפיסותיו האדריכליות.

תל אביב באותן שנים גדלה במהירות. הכרך הקטן של אחוזת בית התפשט צפונה על בסיס תכנית גרס, שאפילו לא אושרה על ידי מוסדות השלטון המרכזי. יעקב בן סירה, מהנדס העיר, דרש מהאדריכלים לתכנן בסגנון מודרני, ברוחם של מנדלסון ויתר גדולי המודרניסטים של התקופה. תכניות מבנים שהגיעו לשולחנו לאישור, תוכננו מחדש בקווים ישרים ולבנים, קישוטים נמחקו בהינף עפרון, קווים ישרו, חזיתות הפכו למרובעות, הכל ברוח העיר הלבנה החדשה. העיר התמלאה מאסות קובייתיות בהירות, עליהן נתלו מרפסות ונוספו גגוני בטון, ובהן נחרצו בארות תאורה אנכית של חדרי מדרגות. לעיתים קרובות פורק המבנה למאסות משנה שחוברו מחדש לקומפוזיציה המדגישה כניסה למבנה, פינת רחוב, חצר מרכזית, או מערך של יחסים בין מבנה מעוגל, רך ונשי, למבנה קובייתי ישר, שמרפסות נחרצות בו בתוך המאסות כחרכי ירי, מוגנים בפני השמש החזקה ומכניסים את הבריזה של הים עמוק לתוך הדירות.

הדירות עצמן כללו מספר פתחים כלפי חוץ, בעיקר כלפי המרפסות הרחבות, פתחי יציאה המאפשרים תנועה מתמדת בין חלקי הדירה השונים, מעבר ישיר בין הסלון לחדר השינה ופתחי אוורור בין חדרי השירותים והמטבח אל חלל המרפסת. הכל כדי לאפשר סירקולציה של אוויר ותנועת אור, המבטיחים אורח חיים

מסילת רכבת עילית בניו-יורק - עברה תהליך שימור והפכה לטיילת המשמרת את מאפייני המסילה (צילום: טל בן נון-גלז)

קטע מרחוב המייסדים בזכרון יעקב שעבר תהליך שימור - כיום אתר תיירות "דרך היין" (צילום: נטע רוזנבלט)

יום ומהמוכר, בסביבת השיגרה של החיים והעבודה. רוב מושכני התוכן בעולם הינם משאבי שימור מורשת.

האמונה דוחפת את האדם לחוות משאבים המגלמים ישויות, התרחשויות ומשמעויות על-אנושיות, אלוהיות, מקודשות. רוב זירות האמונה בעולם מגלמות או קשורות באופן הדוק לשימור מורשת - במתחמים, במבנים, בתכולה ובתכנים.

יצר הבילוי מונע על ידי צרכים עליונים של האדם, להבדיל מהצרכים הבסיסיים של מזון, לבוש וקורת גג - במסגרת הפנאי, המותרות, הפינוק, הבידור, הרומנטיקה, התאוה, הראווה, ההרפתקנות והטיפוח העצמי (Self Indulgence).

הגעגוע, על פי זיכרונות שלהי הדור (נוסטלגיה), דוחף אנשים לבקר ולחוות משאבי מורשת בזיקה לזיכרונות האישיים שלהם, או לסביבה, לאווירה ולאורח החיים המאפיינים את שורשיהם והוויית הקהילה או המקום ממנו באו, בו לחמו, בו הקימו, בו הכירו וכו'.

פלא הביקורים הנוסטלגיים מאופייין בכך שהוא רואה את יעד הביקור כמורשת שלו - משפחתו, קהילתו, יחידתו הצבאית, גרעינו ההתיישבותי, תרבות מולדתו, עמו.

נפח תנועת הנוסטלגיה בהקשר של אתרי שימור מורשת, הוא הקטן מבין ארבעת ה'מדחפים' הנ"ל. משאבי שימור של מורשת ארכיאולוגית, משאבי מורשת אמונה, משאבי שימור מורשת כמרקם לבילוי שיגרת, ומשאבי מורשת אמונות ותרבות, כולם נטולי נוסטלגיה, מושכים ביקושים גדולים במכפלות של מאות מהביקושים מונעי נוסטלגיה, מרגשת ככל שתהיה.

עד כה טרם הוזכר הביקור/הבילוי החינוכי במשאבי שימור מורשת: מדובר ב'קהל שבו' של כיתות ממוסדות חינוך והשכלה, יחידות

המורשת מהווה אחד מתשעה נדבכי ההיצע העיקריים של משאבים (לא שירותים ולא תשתיות) לתיירות, ה"משחקים" ביניהם במקביל, בתחרות, בהשלמה ובסינרגיה: טבע ונוף, מורשת, מדע וטכנולוגיה, תרבות עכשווית ועתידינית, מסחר, בידור, ספורט, פינוק ובריאות וגסטרונומיה.

משאבי מורשת ניתן לחלק לשני סוגים:

1. משאבים חומריים - Tangible Heritage Resources

אתרים, מבנים, מתחמים מעשה אדם, מתקנים, מפעלים, מאגרים וסכרים, מסלולים (שבילים), דרכים, מסילות, מנהרות, גשרים, נתיבי שייט ואפילו נתיבי טייס).

2. משאבים לא חומריים - Intangible Resources

אגדות, סיפורים, מסורות, מוזיקה, אומנויות במה, כיכר ורחוב, מתכונים קולינאריים, מרשמי רפואה אלטרנטיבית, חגים, אמונות, תורות שבעל פה, פסטיבלים ועוד - אלה נמצאים בדרך כלל בסכנת אובדן - שיכחה מדור לדור, בגלל חוסר תיעוד ותלות בזיכרון אנושי או דיגיטלי.

משאבי המורשת המושכים והמרתקים יותר הם אלה המשלבים ערכיות גבוהה של נדבכים חומריים-פיזיים, עם ערכיות גבוהה של נדבכים בלתי חומריים-תכניים.

מיליארדי תיירים מבקרים כל שנה באתרי מורשת ברחבי העולם ובאירועים המתקיימים באתרים אלה. זו אינה הסטטיסטיקה המטעה של ארגון התיירות העולמי, המתייחסת בעיקר למספר התיירים החוצים גבולות בין מדינות (כמיליארד בשנה), אלא אבחנה פשוטה של דפוסי החיים של בני אדם, המתקשרים להיבט התרבותי, אשר מהווה בסיס עליו מוגדרת ומאופיינת המורשת, בזיקה להגדרת המונח תיירות, פנאי או נופש: "כל דבר שאדם עושה להנאתו, מחוץ לביתו".

אבחנה זו כוללת בילויים מכל סוג במרקמי שימור מורשת, גם באזור המגורים וגם באזור העבודה, העסקים והסידורים כגון: מרכזי קניות, בתי אוכל למיניהם, מתקני ספורט, אירועים ומופעים, טיולים, ביקורי קרובים וחברים, תנועה חווייתית - רכבות ומסילות היסטוריות, חקלאות מסורתית, מפעלי טכנולוגיה קדומה/מסורתית, וכמובן מוזיאונים, אתרי הנצחה ומרכזי תרבות.

מה מושך אנשים להגיע אל משאבי שימור מורשת?

למשאבי שימור המורשת ארבעה גורמי משיכה עיקריים: סיפוק סקרנות (אינטלקטואלית), סיפוק אמונה (דתית, פולקלורית), סיפוק בילוי (בזירה בעלת קסם עבר, שונות), ולגבי מורשת מאוחרת, 'טרייה' יחסית - סיפוק געגוע (נוסטלגיה לזיכרונות ילדות, נערות, בחרות). הסקרנות דוחפת את הקהל לחוות משאבים ייחודיים ושונים מהיום-

תערוכת פיסול מודרני של האמן ג'ימנז דירדיה בפורום רומא, 2009 (צילום: טל בן נון גלז)

בית הספר לבנות ע"ש יחיאל יחיאלי - כיום חלק ממרכז סוזן דלל למחול ולתיאטרון (צילום: נטע רוזנבלט)

המציגים רק חומרים ותכנים אותנטיים כדוגמת מוזיאונים, למרות שגובים בהם דמי כניסה, יכולים להגיע להיקפים הנ"ל. ברוב המקרים אתרים אלה הינם גירעוניים ונסמכים תקציבים ציבוריים, שהינם פחות ופחות בני השגה.

המסקנה וההמלצה המתבקשת מהאבחון והניתוח שהבאתי, היא שברמה הפרוגרמטית, לפני שלב האדריכלות וההנדסה, יש לתכנן וליישם שימור משאבי מורשת באופן שיאפשר מגוון פעילויות עסקיות/כלכליות של המגזר הפרטי, כלומר בעלים, זכיינים וחוכרים, בתוך מתחם השימור, וכחלק בלתי נפרד ממנו, לתמהיל רחב ככל שניתן של בילוי פנאי. ברמה זו יש לקבוע מדדים לתחזוקה, שמירה, אחיפה, ניהול וכדומה, על מנת לא לפגוע במבנים ההיסטוריים, בציביון, באווירה ובתדמית הראויים. הדבר קריטי במיוחד במתחמים גדולים כמו מרכזי ערים היסטוריות וכדומה.

מבחינה תפיסתית, אין לראות בבילוי פנאי רגילים במתחמי שימור מורשת 'תכלית בלתי ראויה', או 'בעייתית' מבחינת ניהול וארגון, אלא עלינו להתמודד עם הנושא כפתיחות ובגמישות רבה, ולהעניק לו עדיפות גבוהה! הקהל הבוחר בביקורים חוזרים ונשנים, הוא המפתח לקיימות ולשגשוג המורשת!

כל הנאמר לעיל, אינו אומר בהכרח הפרטה והתמסרות מלאה לכוחות העסקים הפרטיים, אלא מהווה קריאה לשילוב בין הפן הערכי ובין הפן הכלכלי, במינון ובתנאים הולמים, תוך כיבוד עקרונות שימור מקצועיים, חינוכיים ורגשיים ■

מכוחות הביטחון, ומשלחות פוליטיות, ה"נדחפות" למשאבי מורשת על ידי מקבלי החלטות במערכת, לטובת הקניית ערכים ומודעות, ולא על פי בחירה או העדפה חופשית. בדומה לתנועה הנוסטלגית, גם פלח הביקוש הזה קטן יחסית, ומאופיין באורח מובהק בביקורים חד-פעמיים, בניגוד לביקורים הרב-פעמיים של כל הפלחים האחרים שנמנו. כמובן שבאתרים רבים זהו הפלח העיקרי, עם או בלי ציון בחזור מנכ"ל, אבל אין זו התמונה הארצית או העולמית.

במידה מסויימת, גם השוק המאורגן של תיירות קבוצות הינו 'קהל שבו', אבל במעמד שונה מכיתות גן ובתי ספר: אמנם סוכני תיירות מתכננים ומציעים את המסלולים והחבילות, אבל עליהם להיות ערים וקשובים להעדפות ולמשובים של קהלי המטרה שלהם! רובו הגדול של נפח התנועה והשהייה בסביבת שימור מורשת בעולם, הינו במסגרת בילוי פנאי רגילים ולא דווקא במסגרת תנועה מובנית, עצמאית או מאורגנת, מאזור המוצא, כלומר אזור המגורים או הנופש, לאזור יעד תיירותי.

רוב הבילויים בערים כמו פריס, לונדון, רומא, מדריד, בנגוק, ניו-יורק, בואנוס-אירס, ירושלים, ואפילו תל-אביב, אינם של תיירים המגיעים מחוץ לערים האלה, אלא של תיירים מקומיים, על פי גורמי המשיכה שהגדרנו, במסגרת בילוי פנאי רגילים! קיימת התרפקות על רובעים היסטוריים בערים אלה, אשר מהווים גורם משיכה גם לתיירות מאסיבית מבחוץ, הרוצה לחוות אותם מתוך סקרנות וגם מתוך רצון לבילוי.

הפדיון ממבקר בבילוי פנאי רגיל במתחם שימור מורשת: מזון ומשקאות, מסחר, בידור וכו', עולה בהרבה על הפדיון מדמי כניסה למתחם מורשת, המבוסס על תוכן ולא על בילוי פנאי. עם זאת, הפדיון מבילוי פנאי משתלשל למגזר העסקי הפרטי ואילו דמי הכניסה בדרך כלל משתלשלים לקופה הציבורית, שהיא תמיד בגירעון ואינה מחזירה את ההשקעות!

מבחינה כלכלית, קיימת עדיפות בולטת לתרומת המורשת למגזר הפרטי, כיוון שהפעילות במגזר זה חייבת תמיד להיות ריווחית, חיונית ועצמאית. אף על פי כן, היא תורמת גם למשק הכלכלי האזורי והלאומי וגם לקופת הרשויות והמימשל, ובכך יוצרת מניע חזק ומאפשרת שימור, תחזוקה, טיפוח, שיווק והנחלת משאבי המורשת. מתחם מורשת בו משולבים מגוון עסקים ובילויים, בדרך כלל ללא דמי כניסה, כמו מתחם 'התחנה' ביפו, מתחם נווה צדק, דרך היין בזכרון יעקב, המושבה הגרמנית בחיפה, או מושבת הראשונים ראש פנה, יכול למשוך מאות אלפי ומיליוני מבקרים בשנה, לרתק למשך שעות, ולחולל תרומה כלכלית ענקית. מעט אתרים או מתחמים

"מעגל הדרכה"

כלים לפדגוגיה הבלתי כתובה של אתרי המורשת

"השאלה הרגשית, היא לעיתים נקודת המוצא של העבודה באתר המורשת, בניגוד לעבודה אקדמית, שלעיתים קרובות פועלת ככיבוי הרגש. העבודה הלא פורמלית בחינוך מכוונת במקרה הרע לצד הרגשי בלבד, ובמקרה הטוב לצד האינטגרטיבי - מפגש בין הצד ההיסטורי-אינטלקטואלי לבין החיים של המבקרים".

(מוקי צור - מתוך שיח "מעגל הדרכה")

לקראת פתיחתו של קורס מדריכים באתרי המורשת, שהתקיים בקיץ האחרון, גיבשנו פורום רחב של רכזי ההדרכה ומנהלי מחלקות החינוך של האתרים, והתחלנו במיפוי צורכי המדריך ותפקידי הרכז. במהלך העבודה, הועלו נושאים רבים וחשובים, שהובילו אותנו להכרעה כי הגיעה העת לפעולה תשתיתית ש"תזקק" את ליבת הפדגוגיה הבלתי פורמלית, הייחודית לאתרי המורשת.

אתרי המורשת משלבים חוויה מוחשית, ויזואלית ואסתטית והפלטפורמה החינוכית שלנו עשירה ביותר. היא משלבת בין פעילות פיזית של יצירה, לבין עולם תוכן עשיר של ערכים והיסטוריה, ומזמנת דיונים חינוכיים, העוסקים בבחינת העבר וחיבורו להווה באופן חי ומושך, עבור מסגרת ההנחיה של המבקרים. האתרים מארחים ומפעילים קהלים רבים ומגוונים, מה שדורש מאיתנו לא פעם, לחשוב מחדש על המסרים ועל אופן הצגתם. עלינו להתמודד עם דרך השימוש בתצוגה ואף לשלב ולהתאים מתודות מסוגים שונים לקהלים שונים.

תהליך המחשבה שמציף את מקומם ואת חשיבותם של האלמנטים הללו, ועוד רבים אחרים, הוא תהליך אינטרוספקטיבי חשוב, המהווה מפתח לתחילת העיסוק בתחום, ולגיבוש מרכיבים שונים לאופן פעולה ברור.

"בפדגוגיה המסר ודרך הגשתו אחד הם. הפדגוגיה היא אמנות ולא מדע. היא התייצבות של האנשים עם כל מה שיש להם: מטען

תכנית "ארצנו"

המועצה לשימור אתרים הכריזה על תכנית "ארצנו", תכנית חדשה בשיתוף המשרד לקליטת העלייה ומשרד התרבות והספורט, שמטרתה עידוד ביקורי עולים באתרי המורשת.

המועצה רואה בפעילות זאת יעד חינוכי ראשון במעלה. הפרויקט מכוון לכלל אוכלוסיית העולים בארץ בכל הגילאים, ובמסגרתו זוכים העולים להיכרות מעמיקה עם פרקי המורשת.

הגיגות 100 שנה להתיישבות בנגב

"המבחן העליון של ישראל בדורנו הוא לא במאבקו עם כוחות עוינים מבחוץ, אלא בהשתלטותו בכוח המדע והחלוציות על שממת ארצו במרחבי הדרום והנגב" (דוד בן גוריון).

בחג החנוכה פתחה המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל בתכנית מיוחדת שכללה עשרות סדורים ואירועים לציון 100 שנה למפעל החלוצי החשוב של יישוב הנגב. חווית המשפחה המבקרת באתרי המורשת בשילוב הסיפור הציוני הייחודי של הקמת יישובי הנגב, שהיה כרוך בקשיים בלתי אנושיים, מעניקה נופך אחר לערכי הגבורה והאומץ אותם אנו מציינים בימי החנוכה. התכנית העשירה, כולל חוברת פעילות מיוחדת, הוכנה לאחר תהליך רעיוני מורכב, כשכל אתר דומה כי ממשיך את סיפורו של האתר שקדם לו היסטורית, או גיאוגרפית.

אירועי 100 שנה להתיישבות בנגב יימשכו עד חודש מאי. פרטים באתר האינטרנט של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל ■

* דוד בן-גוריון, "דרומה", בתוך: נצח ישראל, הוצאת ספרים עינת בע"מ, תשכ"ד - 1964, עמ' 187-199

"מעגל הדרכה" בבית ראשונים בנס ציונה (צילום: רוני בר-נתן)

אינטלקטואלי, רגש, נכונות להכיל את השינוי, וההכרעה מה לתת בכל רגע. אנחנו ננסה לגשש גם בתכנים וגם במתודות, בידיעה שבאקט ההדרכה "הכל מתעגל", הכל מתכנס לדבר אחד. אתה מגיע לפגישה מקרית עם כל ההיסטוריה, ההתרגשות והחוויה המיוחדת שלך, ומתייצב מול מישהו אחר". (שם)

צוותי האתרים עובדים במרץ רב על מנת להעניק למבקרים באתרי המורשת חוויה ערכית מלמדת, אך הם עלולים למצוא עצמם לא פעם בשגרה של הדרכה ובמצב של "מחזור חומרים", המובילים לשחיקה ופוגמים ביכולתם להעביר את המסרים. אין ספק שעבודתם של המדריכים ורכזי ההדרכה היא המשאב החשוב ביותר הקיים באתרים, אך מבלי לחזק את המסגרת הזו, כל מכלול התכנים ייפגע. מחלקת החינוך ניצבת בפני האתגר החשוב של בחינת הפדגוגיה באתרי המורשת, לצורך שיפור מערך ההדרכה.

לשם כך, גובש פורום "מעגל הדרכה", בהובלתו של ההיסטוריון מוקי צור, שמרכזו תהליך דיאלוגי, אשר מטרתו חשיבה ועיצוב מחדש של הפדגוגיה הבלתי פורמלית, הייחודית לאתרי המורשת. פורום זה החל תהליך שנתי הפרוס על פני שבעה מפגשים.

ברכות ותודות לכל העוסקים במלאכה ■

במהלך הביקורים באתרים, מציגה המועצה את פעולותיה, על מנת להביא להגברת המודעות של העולים החדשים לחשיבותו של השימור בישראל.

את תכנית "ארצנו" מרכז רומן גישר, רכז העולים במחלקת חינוך והדרכה של המועצה, ועד כה הגיעו לאתרים במסגרת זו אלפי עולים חדשים ■

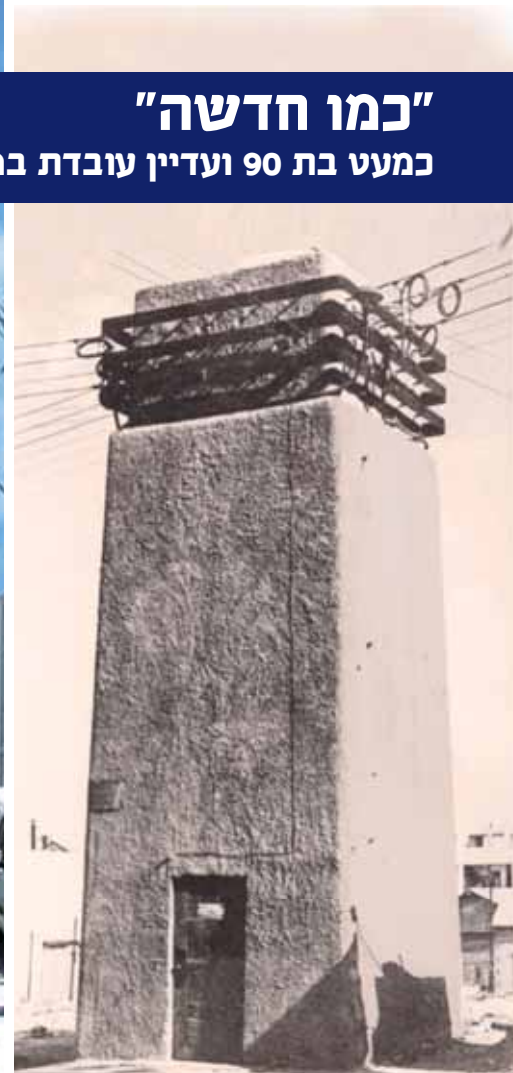
חברת פעילות לכבוד המשפחה, לגיגות 100 שנה להתיישבות בנגב

3 במהלך השימור

2 לפני השימור

1 תחנת ההשנאה "השלישית" - שנות ה-20*

סיפור שימורה של תחנת השנאה משנת 1923

בימים אלה, מסתיים תהליך שיפוץ ושיקום של מבנה תחנת ההשנאה אשר בדרך יפו, פינת רחוב לוינסקי בתל-אביב, מבנה שהוכרו כמבנה לשימור בהגבלות מחמירות.

תחנה זו נבנתה ב-1923 וכונתה "השלישית", על שום היותה השלישית במניין תחנות ההשנאה שהקימה "חברת החשמל ליפו בע"מ". בתקופה ההיא היה נהוג למקם את השנאים העירוניים בתוך מבנים עשויים בטון, שהוצבו בקרנות הרחוב. על אף שהמבנים היו קטנים, הם הציגו נוכחות פיזית מרשימה, הן מבחינה אדריכלית והן מבחינה היסטורית.

בתחנה "הראשונה", שניצבה בפינת הרחובות אלנבי ושדרות רוטשילד, הפעיל פנחס רוטנברג, מייסד חברת החשמל, את המתג שהזרים לראשונה לבתי הארץ את החשמל שייצר.

מבנה התחנה שבדרך יפו תוכנן על ידי האדריכל ריכארד קאופמן, אותו הזמין רוטנברג על מנת שיתכנן את תחנות-הכוח הראשונות בארץ. עיצובו של המבנה מדמה שער כניסה למקדש מצרי עתיק. המבנה מרובע ומעניק תחושת מאסיביות, קירותיו משופעים וחסרי עיטורים וקצהו העליון מוקף שלוש רצועות פלדה, אליהן מחוברים כבלי החשמל. עד היום, מזה כמעט 90 שנה, ממשיכה תחנת ההשנאה להזרים חשמל!

מאחר שהתחנה כאמור, פעילה עד היום, תהליך שיקומה דרש לוגיסטיקה סבוכה ומורכבת. ראשונים הוסרו המתקנים הטכניים ומערכת הכבלים הענפה שמעל החזיתות של המבנה ההיסטורי,

והועתקו אל החלל הפנימי. בשלב זה התבצעה רוב העבודה בלילה, בשל הפסקות החשמל היוזמות שהצריכה. בהמשך הוסר גם טיח הזורים המקורי, כדי לבצע שיקום יסודי של הבטון והברזל מהם מורכבים קירות המבנה. בתום השיקום הונחו שכבות טיח חדשות, באופן ששווה למרקם המתקבל את האופי הקרוב ביותר לטיח המקורי. רצועות הפלדה שבראש התחנה עברו תהליך ניקוי ושיקום ותחנת המאור של העירייה, הצמודה למבנה, הועתקה למיקום חלופי.

אנשי מחוז דן של חברת החשמל עמלו במרץ על שיקום התחנה בשיתוף ובתיאום מלא עם אנשי מחלקת השימור של עיריית תל אביב-יפו. במהלך החודשים הקרובים תבוצענה עבודות פיתוח סביב התחנה, בסופן יוכלו עוברי האורח ליהנות מכיכר נעימה ומוצללת, בה ניתן יהיה לשבת ולצפות במבנה וברחוב.

בעבר, מספר לא מבוטל של תחנות השנאה קטנות מעין אלה היו פזורות בתל-אביב, אולם כיום נותרו מהן שתיים בלבד. התחנה השנייה שנותרה על תילה היא זו הידועה כ"חמישית", הממוקמת בקצהו של גן ציבורי ברחוב ציונה תג'ר, בשכונת עג'מי ביפו. תחנה זו תוכננה על ידי האדריכל אלכסנדר ברוולד, שהרבה להשתמש במוטיבים מזרחיים, בניגוד לסגנונו המודרני של קאופמן. התחנה מזכירה בצורתה מסגד: היא בנויה אבן, בבסיסה פתח קשתי ובראשה עיטור אוריינטלי, ממנו מתנשא צריח. התחנה זכתה לשיפוץ לפני מספר שנים, אך כיום אינה פעילה עוד ■

* תמונה ימנית: באדיבות ארכיון חברת החשמל. יתר התמונות: באדיבות אנשי מחוז דן - חברת החשמל.

מבט
בינלאומי

מבט לאוניברסיטת Ca' Foscari, בה התקיים הכנס (צילום: אדר' נעמה נאמן-מזרחי)

משלחת ישראל על רקע כנסיית סן מרקו שנייה מימין: אדר' נעמה נאמן-מזרחי, רביעי מימין: אלעד בצלאל

בכנס, שהתאפיין בשיתוף פעולה ורצון טוב, פגשנו נציגים ממדינות שכנות ורחוקות: ירדן, מרוקו, אלג'יר, מלטה, פורטוגל, בלגיה ואיטליה. אנו מקווים שהיזומה תצא לדרך בקרוב. הדלתות כבר נפתחו

Dinan - עיר ימי בנימיית באיזור בריטני, דוגמה לתהליך שימור טוב, תוך מציאת איזון עם צורכי האוכלוסייה המקומית ומניעת עודף פיתוח (צילום: תמר טוכלר)

יחד עם אנטואן מונפר, האחראי על קשרי החוץ של המוסד, קיימנו מספר פגישות עם נציגי ארגונים ומוסדות עימם נוכל לשתף פעולה. כמו כן, ביקרנו במספר פרויקטים המציגים מגמות שימור שונות באיזור בריטני ונורמנדי, בהם העיר סאן מלו ששוקמה, לאחר שנהרסה כמעט כליל במלחמת העולם השנייה והיא מון סאן מישל, העובר תהליך שימור רחב מימדים, בו משלבים שימור פיזי סביבתי ואקולוגי

שילוב השימור בפיתוח ובניהול העירוני. הכוונה היא שעל הרשות המקומית לקחת את האחריות על הנעשה בשטחה, בדרך שיטתית של קבלת החלטות הממוקדת בתהליך השימור, התחזוקה וניהול השימור לאורך זמן. בתהליך נדרשת התמודדות עם פתרון הבעיות, תוך שיתוף פעולה עם כל הגורמים העוסקים בתחום, ובכלל זה שיתוף הקהילה. זהו נושא אותו אנו מנסים להרחיב ולהטמיע ברשויות ועתה אנו מתכננים קיום כנס בארץ

כנס חינוך לשימור בונציה

אדר' נעמה נאמן-מזרחי - מנהלת מחוז חיפה וגליל מערבי

בראשית חודש נובמבר השתתפנו, אלעד בצלאל, מנהל מחלקת חינוך והדרכה ואנוכי, בכנס וסדנה של יוזמת חינוך לשימור חדשה בשם ELAICH - "אלייך", שנולדה בטכניון, חיפה תחת כנפי EU - האיחוד האירופי וה-EUROMED - מדינות אגן הים התיכון. מטרת היוזמה, בפיתוחה של ד"ר אנה לובובי-קוב-כץ מהטכניון, בשיתוף עוד ארבע אוניברסיטאות מאיטליה, בלגיה, יוון ומלטה, היא להכין "סט כלים" חינוכי ברשת האינטרנט. כלים אלה יישמשו מורים בחינוך העל יסודי לצורך הפעלת תכנית ללימודי שימור בת סמסטר אחד. יתרון גדול נוסף של התכנית הוא התקשורת הבינלאומית, הן עם התלמידים המשתתפים בתכנית בארצות אחרות והן עם הצוותים האקדמיים באוניברסיטאות, שיירתמו להפעלת התכנית.

התכנית מורכבת משישה מודולים, הכוללים פרקים בלימוד יסודות השימור הבינלאומי והמקומי, לימוד סוגיות שימור מבנים וחומרים, והתנסות מעשית בטכניקות שימור ובמעבדת שטח בנושא בליית חומרים באתר נבחר. לתכנית קווים מקבילים רבים לתכנית "אמץ אתר" של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

סלון השימור בצרפת

תמר טוכלר - מנהלת המחלקה לקשרים בינלאומיים

בראשית חודש נובמבר, זכינו להציג את פרויקט "מסע בין אתר לטירה" - מחנה השימור שהקמנו בעכו בחודש יולי 2011, ביוזמת איקומוס ישראל, רמפאר צרפת והמחלקה לקשרים בינלאומיים של המועצה, בשיתוף מועצה אזורית סינט סאן דני ועיריית עכו, כמו גם גופים נוספים, בסלון השימור הממלכתי שהתקיים בלובר - "Cultural Patrimoine Du Salon". זהו כנס השימור הגדול ביותר באירופה ובו משתתפים נציגי כל החברות, המוסדות והארגונים העוסקים בשימור, כמו גם בעלי מלאכה המתמחים במלאכות השימור השונות. בנוסף לכך קיימנו מפגשים עם בוגרי הפרויקט ועם נציגי השותפים, במטרה לבחון את הדרכים להמשך יישומו בעתיד.

מחצית הנסיעה הוקדשה לקידום יציאתה של משלחת מקבלי החלטות בתחום התכנון והשימור לצרפת, אותה אנו מנסים לארגן יחד עם מפעם ועם אוניברסיטת בר אילן, בשיתוף מרכז השימור ב"שאי".

הרצאה באסיפה הכללית של איקומוס

בסוף חודש נובמבר, הוזמנו ד"ר לאה שמיר שנאן וד"ר נילי שחורי, חברות הוועדה הציבורית לקשרים בינלאומיים של המועצה לשימור אתרים וחברות הנהלה באיקומוס ישראל, להרצות באסיפה הכללית של איקומוס שהתקיימה בפריס. הרצאתן עסקה בתכנית מימשק ניהולית - "Plan Management" וחיבותה:

"נופי תרבות המייצגים את המפגש בין טבע ותרבות"
תמונה עליונה: אירלנד. תמונה תחתונה: ישראל - תחום מועצה אזורית שפיר
(צילום: פרופ' עירית עמית-כהן)

הקדמה

בשעה שכתבה זו נכתבת, מתקיימים מאמצים בוועידת איקומוס העולמית, לצרף לרשימת המורשת העולמית נופים ונכסים העונים להגדרה 'נוף עירוני היסטורי'. שורשיה של הגדרה זו, באמנה לשימור ערים היסטוריות משנת 1987, שהגישה כי תיחום העיר ההיסטורית כולל את סביבתה הטבעית ואת הסביבה 'מעשה ידי אדם'. הגדרה ישנה זו לא סיפקה את דורשי השימור, שהושפעו מאוד מהחלטה שהתקבלה בשנת 1992, לכלול ברשימת המורשת העולמית 'נופי תרבות'. נופים הנבדלים מנוף טבעי בכך שמתקיים בהם שילוב של טבע ומעשה ידי אדם, או נופים המהווים מקור להשראה וזיכרון בעבור האדם. עתה, בשלהי שנת 2011, נמצאה הגדרה מוסכמת: נוף עירוני היסטורי הינו מרקם עירוני, שנדבקו התרבותיים והטבעיים אינם מוגבלים לתיחום הגרעין ההיסטורי, או לתיחום המוניציפאלי העירוני. ההגדרות שתוארו לעיל מצביעות על מגמה להרחיב את רשימת הנכסים הראויים לשימור ולהוסיף לה מכלולים וחיטוב גדולות החובקות נוף ומרקמים בנויים שהאיחוד הוא שמייחדן. מגמה זו תואמת נטייה גוברת במדינות שונות בעולם ליצור הגדרות מכלילות לתופעות נופיות ומרקמיות. בגלל היקפו של הנושא אציג תופעה זו בהיבט אחד - ניסיונות לכלול בהגדרת השטחים הפתוחים מרחבים כפריים. לנטייה זו שתי סיבות: האחת - לחצי פיתוח מסיביים הקיימים במדינות רבות. השנייה - תכונות דומות של שני המרחבים, המדגישים את שונותם מהמרקמים העירוניים המפותחים באינטנסיביות רבה; שונות זו מקדמת את הגדרתם כמוצר ציבורי המכיל ערכי מורשת וערכים אקולוגיים וטבעיים, ומאפשרת שימוש בהם לצורכי פנאי ונופש.

ישראל

בישראל התחזקה גישה זאת בשנות ה-90, בעקבות גלי הגירה גדולים ועקב תמורות כלכליות, חברתיות ואידיאולוגיות במרחב הכפרי. עם זאת, הדיון בהכללת המרחבים הכפריים בשטחים הפתוחים בישראל שונה ממדינות העולם בכמה נושאים: 1. עוצמת השינויים הדמוגרפיים. 2. שטח קטן ומצומצם. 3. 'החלום האמריקני' לבית צמוד קרקע והמאפיינים הישראליים: תחרות גבוהה על קרקע ואידיאולוגיה חברתית ופוליטית, המקנה לקרקע משמעויות חברתיות ותרבותיות. 4. ייחודן, הן המתארי והן החברתי-תרבותי והאידיאולוגי, של צורות ההתיישבות הכפרית בישראל.

ההכרה בייחודה של ההתיישבות הכפרית ככלל וההתיישבות העובדת בפרט, הקריאה לשמור על שטחים פתוחים - למרות האילוצים הדמוגרפיים, והדרישה לתת מענה לצורכי הפיתוח הייחודיים של ישראל, מאתגרים את מערכת התכנון. כל אלו הביאו לשינוי מגמת התכנון במרחב הכפרי, מעיסוק בשמירת קרקע לצורכי עיבוד חקלאי, לעיסוק רחב יותר, המדגיש את שמירתה כחלק משטחים פתוחים וכנופים כפריים המייצגים מורשת תרבותית ואידיאולוגיה התיישבותית, ומבליטים את ייחודו של המרחב הישראלי.

העיסוק בהגדרות הנופים בישראל וביחסם למרחבים כפריים, הוא חלק מהתפתחויות כלכליות וחברתיות המאפיינות את העולם כולו: תמורות טכנולוגיות בעיבוד שטחים חקלאיים וצמצום בכוח העבודה; דיון במהותו של הצדק הרב-דורי, על פני זכאים גם הדורות הבאים ליהנות מנכסי טבע ותרבות; זהות ערכית של טבע ותרבות; חיפוש אחר 'נופים אחרים' השונים במהותם מהנופים העירוניים. בישראל לדיון זה חשיבות בשל לחצי הפיתוח והחשש מפגיעה בשטחים פתוחים ובשל הייחוד התרבותי והאידיאולוגי של המרחב הכפרי.

שיטות לסיווג מכלולים של מרחבים פתוחים, מרחבים כפריים ונכסי מורשת תרבות

באנגליה פותחה בשנת 1999 שיטה לסיווג נופים כפריים, שייחסה משקל רב למאפייני תכנית, זאת בניגוד לניתוחים אחרים שהדגישו בעיקר את הנוף הפיסי-אקולוגי. המניע לחיבור השיטה היה רצונה של

רשות המרחב הכפרי הבריטי לשמר את הדימוי המרכזי של אנגליה כארץ של נופים כפריים. השיטה האנגלית הבחינה בין יחידת נוף טיפוסית לחטיבה נופית, הכוללת מספר יחידות נוף טיפוסיות. כל יחידת נוף נבחנה על פי מאפיינים פיסיים, תכנית, תרבות ומורשת. במקומות בהם נמצאו יחידות נוף בעלות מאפיינים דומים הוגדרה חטיבת נוף. יחידות נוף וחטיבות הנוף נבחנו בשלוש רמות מרחביות: מקומית, אזורית וארצית.

רשות הגנים הלאומיים של ארצות הברית (National Parks Authority) מיינה גם היא את נופי תרבותה, נופים בהם מתקיים מפגש בין הנוף הטבעי ליצירה התרבותית. המיון הדגיש את המימד ההיסטורי ואת המאפיינים הנופיים והציג חלוקה על פי 11 מרכיבים: שימושי קרקע ופעילויות; ארגון מרחבי-צורני; התאמה לסביבה הטבעית; מסורת מקומית; דרכים; תיחום וגבולות; צמחייה הקשורה בשימושי קרקע; מבנים; מקבצים; שרידים ארכיאולוגיים ופריטים בודדים.

התכונה הבולטת בהגדרות השונות הינה המפגש המתקיים בין סביבות להן תכונות חברתיות-תרבותיות דומות והדגש על הרצף הנוצר, שייחודו נובע מסיכום כל חלקיו.

העיסוק הגדל בשטחים פתוחים, כמו גם ההכרה בחשיבותם של מכלולי מורשת, המפגישים בין נוף טבעי ליצירה תרבותית מוחשית, וההבחנה שבמקרים רבים הם סמוכים אלה אצל אלה, או אף נכללים האחד בתוך תחומו של האחר, קוראים לדיון ברצף הנוצר, ביתרונותיו ובתרומתו לדמותה הייחודית של כל מדינה.

מערכות התכנון בישראל ערות למגמה העולמית וכוללות בתכניות המתאר הארציות (תמ"א), המתפרסמות בשנים האחרונות, הגדרות וכלים שעניינם מכלולי נוף ומורשת (כאלו הן תמ"א 31 ותמ"א 35). תכניות מתאר מחוזיות (תמ"מ) משתלבות במגמה זו גם כן. הבעיה היא שתכניות אלה, החרדות ל'דמותה של הארץ' (כלשונה של תמ"א 35), מעלות גם חששות לאובדן היחס לנכסים המוחשיים ולערכם הייחודי, לחוסר דרישה והקפדה לסקר ותיעוד ראוי, להעדפת רגישותם של השטחים הפתוחים על פני הנכסים הבנויים הקיימים בהם, ולהכללה המקדשת את השטוש ומבטלת את הבלטתו של הפריט הבודד ואת ייחודו ■

חדשות ואירועים

סיור באתרי ראשונים ברחובות

ראובן פינסקי, מנהל תכנית מורשת, נענה להזמנת ראש עיריית רחובות והגיע לביקור באתריה של העיר, יחד עם אנשי צוותו, במסגרת איתור ובחינת פרויקטים הראויים להיכלל בתכנית. סיורים אלה, המתקיימים ברחבי הארץ, מאפשרים לאנשי הצוות לבחון מקרוב את הבעיות ואת ההישגים בכל מקום, ומסייעים להם לזהות את הפוטנציאל הגלום בשימור מתחמים ואתרים שונים.

ראובן פינסקי - מנהל תכנית מורשת במשרד ראש הממשלה (במרכז), רחמים מלול - ראש עיריית רחובות (משמאל) ועמרי שלמון - מנכ"ל המועצה לשימור אתרים (מימין), על רקע ציון סביבתי "גבעת הפעמון", סמוך לבית דונדיקוב ברחובות (צילום: דוד אשכנזי)

חונכת שלט ב"הרצלילינבלום" בתל אביב

שרת התרבות והספורט, ח"כ לימור לבנת, חונכת את שלט המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל על גבי בית שיף (רח' הרצל 13 פינת לילינבלום 26, תל אביב), שהוסב למוזיאון לבנקאות ונוסטלגיה תל אביבית - "הרצלילינבלום". מימין לשמאל: יהודית בן לוי - מנהלת המוזיאון, ד"ר יוסי בכר - יו"ר הדירקטוריון של קבוצת דיסקונט, ח"כ לימור לבנת, ראובן שפיגל - מנכ"ל בנק דיסקונט, עמרי שלמון - מנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל (צילום: ראובן קסטרו)

"בתים מבפנים" בירושלים - 2011

סיור בירושלים במסגרת פסטיבל "בתים מבפנים" שהתקיים בחודש נובמבר. באירוע נערכו עשרות סיורים בנושאי שימור, בהם נחשף הציבור אל העושר הארכיטקטוני והעיצובי של המבנים, אשר מספרים את סיפור המורשת. בין היתר הגיעו מאות מבקרים לבית ילון במוצא, שבימים אלה נערכות בו חפירות ארכיאולוגיות (צילום: איציק שוויקי)

חברי המועצה מסיירים

ביקור בכנסייה בשלומי, במסגרת טיול לאתרי שימור בגליל המערבי. חברי המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, הינם מתנדבים פעילים, המסייעים למועצה בכל הנדרש לקידום פעולות השימור. עבורם הכינה המועצה תכנית סיורים מיוחדת, אותה מארגן עודד גטרוייר - מנהל סיורי המועצה, בסיועה של רויתל חפץ - מזכירת העמותה (צילום: מיכאל גינזבורג)

"דור לדור יביע אומר" - במשטרת נהלל

ביקור בחדר "הנוטר והשוטר" במשטרת נהלל (משמאל: שמואל רבינו, יו"ר עמותת הנוטר והשוטר). במסגרת כנס הנוטרים "דור לדור יביע אומר" שהתקיים זו השנה החמישית. הכנס מוקדש לזכרם של אב ובן: יצחק שבילי, מי שפיקד על תחנת משטרת נהלל בתקופת המנדט הבריטי ורמי שבילי, בנו הצעיר, אשר שם לעצמו למטרה לשמר ולהנציח את משטרת נהלל בה גדל, למען באי העמק לדורותיהם (צילום: נטע רוזנבלט)

השתלמות מחלקת התכנון

מימין לשמאל: אדריכל השימור הראשי, אנטולי ברגמן, תמרה גרון, מיכאל זליקמן, תמר טוכלר ופולינה סברדלוב, בסיור השתלמות לצוות התכנון של המועצה לשימור אתרים, במתחם התחנה, שכונת נווה שלום ויפו. בסיור אותו הדריכו 'אדר' תמרה גרון ממחלקת השימור של עיריית תל אביב - יפו ותמר טוכלר, מנהלת מחוז תל אביב, הוצגה מלאכת השימור בתל אביב, על כל היבטיה

חצר כנרת המתחדשת

בראשית חודש נובמבר, קיימה המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל באתר חצר כנרת, אירוע לציון פתיחת התצוגה החדשה בחאן ובחווות העלמות. התצוגה מבטאת את סוד כוחו של המפעל הציוני. בחאן הושם דגש על 'מנהיגים וערכים', דמויות שהיוו בעשייתם את התשתית עליה קמה המדינה. בחווות העלמות (בית הספר לחקלאות לבנות) הדגש הוא על עצמאות נשית ועל מעמד החלוצה, שרצתה להיות שותפה בבניין הארץ.

ראשונת המבכרים, גב' אורלי פרומן - מנכ"לית משרד התרבות והספורט, אמרה בין היתר: "במהלך התקופה האחרונה נעשו מספר פעולות מהותיות שתכליתן לחזק את החשיבות האומית של שימור אתרים במדינת ישראל. מאמצים אלו ונוספים יימשכו ביתר שאת. אנו נמשיך לאתר ולהציל מבנים ואתרים היסטוריים, המייצגים את ראשית ההתיישבות והקמת מדינת ישראל. נמשיך לשקם ולשמר את הנכסים ההיסטוריים ולהעמידם לטובת הציבור ונמשיך לחנך לשימור המורשת ולהקנות ערכי זהות והזדהות".

ראש המועצה האזורית עמק הירדן, יוסי ורדי, ריגש את הנוכחים כשבירך את העושים במלאכה וסיפר: "כאן במקום הזה - מקום כל ההתחלות, אנו קובעים היום עוד עובדה בשיקומה של חצר כנרת, במטרה להפכה למוקד חינוכי תיירותי. חצר כנרת, הניצבת בטבורו של עמק הירדן, היא הלב הפועם של כולנו. תודה מיוחדת לך, זהבה חכם-גבאי, המנהלת, המפעילה וה"אמא" של החצר. ראיתי איך רוח החצר נכנסת בך, ומה עושה הרוח שלך בחצר לכל מבקריה.

עקס גזירת הסרט. מימין: יוסי ורדי - ראש המועצה האזורית עמק הירדן, גב' אורלי פרומן - מנכ"לית משרד התרבות והספורט, זהבה חכם-גבאי - מנהלת חצר כנרת, יוקי לוטן - לשעבר מנכ"ל יק"א, עמרי שלמון - מנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל (צילום: שירן בן יעקב)

עוד נשאו דברים: זאב מילר - מנהל יק"א, אריה רוז - נציג המחנות העולים ועמרי שלמון - מנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. בנוסף הושמעו קטעי שירה ונגינה, הוקרן סרטו של נטע רוזנבלט על תהליך השימור בחצר, וצוות ההדרכה המחזו קטע מהעבודה החינוכית באתר. בסיום הערב נגזר הסרט על ידי גב' אורלי פרומן, ואורחי החצר ובכך נפתחה רשמית התצוגה.

40 שנה פעלו בחצר חלוצים וחלוצות, חמישה קיבוצים יצאו מחצר כנרת - דגניה, כנרת, אפיקים, עין-גב ומעגן, 25 שנה היה המקום מחנה צבאי בו ישב גדוד 902 של הנח"ל, 10 שנים היה המקום נטוש ו-30 שנה מנסים לשחזר ולשקם. עם בואה של המאה ה-21 הפך החזון למציאות. 'אולי לא היו הדברים מעולם'... ■

כנס ראשי המועצות האזוריות

הכנס השנתי של ראשי המועצות האזוריות וסגניהם, התקיים בחודש נובמבר במלון ניר עציון שבמועצה האזורית חוף הכרמל, ולקחו בו חלק שמואל ריפמן, יו"ר מרכז המועצות האזוריות וראש המועצה האזורית רמת נגב, ראשי המועצות האזוריות בישראל וכן נבחרי ציבור רבים. בין היתר ביקרו המשתתפים במחנה המעפילים עתלית, אתר לאומי המהווה מוקד תיירותי בולט באזור. זהבית רוטנברג, מנהלת האתר, הדריכה את הבאים בצריפי המחנה ובאונייה, המהווה דגם לאוניית מעפילים ומושכת קהל רב.

כרמל סלע, ראש המועצה האזורית חוף הכרמל, התייחס לשיתוף הפעולה המבורך המתקיים מזה שנים בין המועצה לשימור אתרים לבין המועצה האזורית, ואשר הוביל לשימור מבנים ואתרים באזור. הוא אף דיבר על הקשר המיוחד למורשת של מחנה המעפילים עתלית ועל העבודה המשותפת עם אנשי הצוות.

עמרי שלמון, מנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, דיבר על

משתתפי הכנס במחנה המעפילים עתלית. שני מימין: כרמל סלע, ראש המועצה האזורית חוף הכרמל (צילום: אבי ברומברג)

הדרכים לשיתוף פעולה עם המועצות האזוריות בכל הקשור לשימור המורשת, ולאיתרי הביקור ברחבי הארץ, והדגיש את חשיבותם של ראשי המועצות האזוריות, כגורם מרכזי, במאמץ לחיזוק ולהטמעת ערכי השימור והמורשת בכל מקום ואתר ■

כנס הארכיונים בחיפה

מיכל הנקין - יו"ר האיגוד הישראלי לארכיונאות ולמידע

האיגוד הישראלי לארכיונאות ולמידע קיים את הכנס השנתי שלו בחיפה, תוך שיתוף פעולה עם המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. בידי הארכיונאים אצור מידע רב שיכול לשפוך אור על מבנים ואתרים לשימור, ולהעצים את הידע של העוסקים בשימורם. ברוח זו נקבעו תכני יום העיון שריכזה

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
מברכת את שי פרקש
על חנוכת סטודיו "תכלת" לשימור ושחזור ציורי קיר

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
מברכת בחום ובהוקרה את עו"ד גדעון קורן
היועץ המשפטי של המועצה ויו"ר הוועד המנהל של איקומוס ישראל
על היבחרו לסגן יו"ר איקומוס העולמי

מקוה ישראל - ממשיכים לחדש את העבר אביבה שוורץ - מנהלת מרכז המבקרים

טקס לזכרו של קרל נטר:

טקס מרגש לזכרו של יעקב קרל נטר, מייסד בית הספר החקלאי מקוה ישראל, נערך סמוך ליום פטירתו בי"ט תשרי, ליד חלקת הקבר שבמקוה ישראל, בה נטמן על פי צוואתו. חלקת הקבר עברה תהליך שימור קפדני לפני שנתיים והמקום מרשים ביותר. את המסורת חידש מנהל בית הספר כיום, רונן צפרייר, ועל כך יבורך. הטקס נערך בנוכחות נציגי התלמידים, המחנכים והמורים, מנהלי בתי הספר ואנשי המועצה לשימור אתרים ■

יום עיון גנים בוטניים:

יום העיון התחיל בסיוור שהדריכה אביבה שוורץ באזורי הצומח והנוי במקוה ישראל, וניתן בו דגש מיוחד על הפעילות האנושית סביב נושא הצומח, וכל אותם שפעלו במקוה ישראל בתחום זה. לאחר הסיוור ודברי הפתיחה של תמר טוכלר, מנהלת מחוז תל אביב, שמענו הרצאות מפי אדר' גיא ורדי והאגרונום יוסי בן שחר - נציג משרד החקלאות, בדגש על שימור גנים ועל מעורבות הקהילה בתהליך ■

יום סרט:

בחודש נובמבר נערכה ההשקה הרשמית של סרט חדש למרכז המבקרים במקוה ישראל - "לאורך שדרת הדקלים", הזוכה לתגובות נלהבות. הרוח החיה, ומי שדחף להוצאת הפרויקט מן הכח אל הפועל, הינו עו"ד אלון בדיחי - מנכ"ל JNF ישראל. את הסרט, בכיכובו של גורי אלפי, הפיקה חברת "אורפאן". המוטיב המרכזי הוא 'סיפורי כובעים', החושפים את מורשת מקוה ישראל מיום הקמתו, בשנת 1870 ועד היום.

קברו של קרל נטר במקוה ישראל (צילום: אביבה שוורץ)

בסרט באים לידי ביטוי כל המרכיבים אשר הפכו את מקוה ישראל לבסיס ולסמל ההתחדשות של היישוב החקלאי העברי בארץ ישראל. טקס ההשקה המרשים, עליו ניצח נטע רוזנבלט, נפתח בסיוור במקוה ישראל ולאחריו ברכו נציגים מטעם השותפים לפרויקט: רונן צפרייר - מנהל בית הספר החקלאי מקוה ישראל, מיטש רוזנצוויג - סמנכ"ל הכספים - JNF ארה"ב, עמרי שלמון - מנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, אביבה שוורץ - מנהלת מרכז המבקרים וירון מאירי - מנכ"ל חברת "אורפאן". הדוברים התייחסו לתהליך המורכב של הפקת הסרט, בו לקחו חלק רבים וטובים ולתכניות להמשך הפיתוח של מרכז המבקרים ■

צה"ל מסייע לעבודות בנווה אילן

חניכי קורס מ"פים במכללה לפיקוד טקטי, לקחו חלק בפריצת שבילים ועבודות ניקיון של התעלות והמשלטים ב"קייבון-משלט", אתר נווה אילן. הפעילות התקיימה במסגרת שבוע מסע "מגלים עצמאות", תכנית חינוכית שמטרתה להביא בפני המשתתפים את מוקדי ההכרעה בתהליך הקמת המדינה. עם הגעתם למקום, קיבלו החניכים הסברים מפיו של איציק שוויקי, מנהל מחוז ירושלים והמשיכו במערך החינוכי, שלאחריו ניגשו לעבודה. הפעילות נערכה בסיוע חברי מושב נווה אילן, שסיפקו את הציוד. המועצה לשימור אתרים מברכת על הרעיון ועל הביצוע ומקווה להמשך שיתוף פעולה בעתיד ■

מ"פים לעתיד עובדים בנווה אילן (צילום: איציק שוויקי)

חנוכת שלטים באתרי מורשת בראש העין

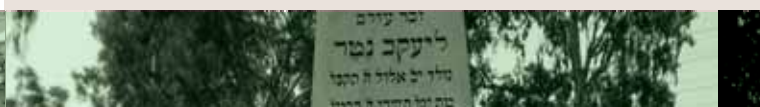
בחודש נובמבר, התקיים בראש העין אירוע קהילתי לחנוכת שלטים בשמונה אתרי מורשת בעיר: גשר בריטי מעל ואדי ראבה, מבנה בריטי, המשמש כיום כבית מורשת יהדות תימן ובית יד לבנים; ביתו של זכריה משה, מי שהיה ראש המועצה הראשון; מבנה בריטי ששימש כקולנוע הראשון; מתחם הגרעין הכלכלי הראשון; מתחם "הדסה"; בית הכנסת התימני "אלכום"; מגדל שמירה בריטי. על האירוע ניצחה יסכה רווה - רכזת ומנחה בארכיון ההיסטורי של ראש העין, מנהלת המיזם "ישראל נגלית" לעין וחברה בוועדת השימור. יסכה פועלת תוך שיתוף פעולה עם מנהלת מחוז מרכז במועצה, טל בן נון גלז, והינה הרוח החיה והיוזמת מאחורי הטיפול בשימור המורשת בעיר.

בשבעה מהאתרים, התקיימו בו זמנית טקסים קצרים בליווי מוסיקלי של תלמידי מגמת המוסיקה בעיר, ובהשתתפות קהל רב: חברי מועצת העיר, ארגוני מתנדבים, בני נוער, וכמובן תושבים. עם תום הטקסים הגיעו כולם להסרת הלוט במגדל השמירה הבריטי, במעמד ראש העיר, משה סיני ומנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, עמרי שלמון. האירוע הסתיים בבית הכנסת "משכן דוד דורני", שם התקיים הטקס המרכזי, ובין המבכרים היתה ליאת מרגלית,

עמרי שלמון - מנכ"ל המועצה לשימור אתרים (מימין) וראש עיריית ראש העין - משה סיני בחנוכת שלט מגדל השמירה (צילום: דפנה רודיך)

נציגת שגרירות אנגליה בישראל. במשך היום שמענו זיכרונות אישיים מהאתרים השונים, וכן עדות אישית של נעומי סמואלוב ונחמה בן ש"ך-בן פורת, שנשלחו למחנה העולים ראש העין כאחיות מטעם בית החולים "הדסה" ירושלים, על מנת לטפל בילדים החולים. הפן האישי עורר התרגשות רבה ותרם לתחושה שחיה כאן קהילה ייחודית, למעשה משפחה גדולה, המתגייסת לתייעור ושימור עברה ■

משתתפי הסדנה על רקע חזיתו הדרומית של בית הכנסת במקוה ישראל (צילום: ניקי דויזוב, באדיבות רשות העתיקות)

להנדסה אזרחית של אוניברסיטת פדובה באיטליה ופרויקט ניקר (EU), בשיתוף הוועד הישראלי לאונסק"ו והמועצה לשימור אתרים ■

סדנה בינלאומית למהנדסים בנושא מבנים היסטוריים ורעידות אדמה

ברוב הערים ובמרכזי כפרים רבים בישראל קיים מספר גדול של מבנים היסטוריים מאוכלסים, אך רק מעטים מהם מטופלים בידי מהנדסי שימור, שמספרם בארץ זעום.

לראשונה בישראל, התקיימה סדנת מהנדסים בנושא שימור שעסקה בטיפול במבנים היסטוריים ורעידות אדמה. הסדנה, בה השתתפו כ-60 מהנדסים, הציפה את הצורך בהעלאת המודעות בישראל לטיפול מקצועי במבנים היסטוריים בשגרה, ועוד יותר בהיערכות למקרים של רעידות אדמה.

הסדנה, שנערכה בחודש דצמבר במקוה ישראל, היא פרי יוזמה של הוועדה הבין משרדית להיערכות לרעידות אדמה, מנהל השימור ברשות העתיקות, איגוד המהנדסים לבנייה ותשתיות, הפקולטה

אתרים - המגאזין

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל השיקה מגאזין חדש "אתרים - המגאזין".

המגאזין בא לענות על הצורך להביא בפני הציבור חומר נרחב ומקצועי יותר בתחומי שימור המורשת, ולחשוף את קהל המתעניינים הגדל והולך, למגוון התחומים בהם עוסקת המועצה.

עורכי הגיליון הם פרופ' עירית עמית-כהן וד"ר מרדכי נאור. פרופ' עירית עמית-כהן הינה בין מובילי תחום שימור המורשת הבנויה, חברה בוועד המנהל של איקומוס ישראל ופעילה בוועדות המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל מיום הקמתה. ד"ר מרדכי נאור הינו סופר וחוקר תולדות ארץ ישראל, בעבר מפקד גלי צה"ל, מרצה בכיר באוניברסיטת תל אביב וראש החוג ללימודי ארץ ישראל במכללת בית ברל.

כמו כן, הוא חתן פרס סוקולוב, פרס הרצל ופרס בן גוריון, ופעיל במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, ככותב ספרים ומאמרים וכיועץ היסטורי.

בועז דקל - נציג משפחת דקל, נושא דברים בטקס (צילום: נטע רוזנבלט)

המגאזין יוצא לאור במסגרת הספרייה ע"ש יהודה דקל, מי שהיה יו"ר המועצה לשימור אתרים - ממעצביה ובונה ■

אתרי מורשת בישראל; ממשרדי ממשלה, מארגונים העוסקים בשימור ומתכננים עצמאיים.

מטרת הקורסים היא להקנות ידע ולחזק את המודעות לחשיבות נושא השימור, ושילובו בתהליך קבלת ההחלטות בתחומי התכנון ברמות השונות. הקורסים עוסקים במגוון נושאים הקשורים לשימור: תיאוריות ותולדות השימור, אמנות בינלאומיות, היבטים חוקיים של השימור, היבטים כלכליים, היבטים חברתיים ותרבותיים, השימור בהליכי התכנון ודילמות מעשיות בשימור. ייחודם של הקורסים הוא במגוון הנושאים שהוצגו בהם על ידי מומחים ומובילים בתחום וכן במבנה האקדמי אשר פותח אפשרויות להמשך לימודים לתואר שני ושלישי, למבקשים להתמחות בנושא השימור על גווניו השונים. בעקבות הקורסים התפתח "השיח השימורי" ברשויות ובמוסדות השונים במספר היבטים: ההגדרות, ההתייחסות לתופעה, אפשרויות הפיתוח והנכונות למצוא פתרונות לשילוב מורשת תרבות ומורשת טבע בתכנון ■

השתלמות במורשת תרבות, היסטוריה ונוף

פרופ' עירית עמית-כהן - איקומוס ישראל, ראש מסלול שימור ופיתוח נוף ונכסי תרבות, המחלקה לגיאוגרפיה וסביבה, אוניברסיטת בר אילן

בשנת 2007 יזמו אדר' אמנון בר-אור ואדר' רז עפרון ממנהל התכנון, בשיתוף מחלקת הדרכה של משרד הפנים, מפעם השרון וארגונים העוסקים בשימור, השתלמות בנושא "מורשת תרבות, היסטוריה ונוף", במסגרת האקדמית של אוניברסיטת בר אילן ובניהולה של פרופ' עירית עמית-כהן. מאז אושרה ההשתלמות התקיימו שני קורסים: בראשון התקיימו חמישה מחזורים והשתלמו בו כ-250 איש והשני, שהוא קורס המשך, התקיים עד כה פעם אחת ולאחרונה נפתח מחזור שני. בשני הקורסים למדו משתלמים ממנהל התכנון ומלשכות התכנון המחוזיות במשרד הפנים, מרשויות מקומיות, מרשויות ציבוריות: רשות הטבע והגנים, רשות העתיקות, המועצה לשימור

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
משתתפת בצערם של תמי מרום
מחנה המעפילים עתלית ובני משפחתה
על פטירתו של האב
אברהם בן-אבו
יהי זכרו ברוך

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
משתתפת בצערם של יוסי פלדמן
לשעבר מנכ"ל המועצה ובני משפחתו
על פטירתה של הרעיה והאם
פנינה
יהי זכרה ברוך

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
משתתפת בצערם של מר שלמה הלל
נשיא המועצה ובני משפחתו
על פטירתה של הרעיה והאם
תמימה
יהי זכרה ברוך

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
משתתפת בצערם של רומן גישר
רכז העולים ובני משפחתו
על פטירתה של האם
אידה
יהי זכרה ברוך

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
משתתפת בצערם של אמיר מזאריב
מנהל מחוז מיעוטים ובני משפחתו
על פטירתו של האב
סאלח
יהי זכרו ברוך

ארץ אהבתי

היטלר בגרמניה, עוד לפני שנבחר לתפקיד ראש ממשלה בראשית 1933, גרמה לעלייה ניכרת בעלייה מגרמניה, מדינה שממנה הגיעו רק עולים מעטים בשנים הקודמות.

וכך, בשנת 1932 הגיעו ארצה כ-12,500 עולים, קרוב למספר העולים ארצה בשלוש השנים הקודמות (1929-1931). התגברות העלייה ושלושה מיזמים שנערכו באותה שנה בתל אביב - המכבייה הראשונה, עדלידע בהיקף גדול ויריד המזרח הראשון - כל אלה הוסיפו לגאות שרק הלכה והתגברה בשנים הבאות.

בין 1932 ל-1939 גאה גל העלייה החמישית ולאוכלוסייה היהודית שמנתה בתחילת התקופה כ-180 אלף נפש, נוספו עוד כ-240 אלף. היהודים היוו לראשונה כשליש מתושבי הארץ, בעוד שרק עשר או 15 שנים לפני כן היה שיעורם לא יותר מעשירית.

עולי מרכז אירופה, שבהכללה כונו "יקים", היוו בתוך כלל העלייה החמישית לא יותר מרבע מהעולים, אך השפעתם בארץ הייתה עצומה: רבים מהם הביאו סכומי כסף גדולים, שדחפו את הכלכלה הארץ-ישראלית כלפי מעלה; היו ביניהם בעלי מקצוע מעולים בתחומי המסחר, החרושת, הבנקאות, הרפואה וההשכלה הגבוהה; בניגוד לדימום העירוני, רבע מה"יקים" פנו לחקלאות ולהתיישבות והרחיבו את מפת היישובים בארץ (נהריה, שבי ציון, כפר שמריהו, רמות השבים ועוד); הם אף הקימו וביססו שכונות עירוניות, כגון קרית ביאליק, רחביה בירושלים ומרכז הכרמל בחיפה; גם התרבות המקומית קיבלה "זריקת מרץ" רצינית, בעיקר בתחום המוסיקה.

לכל האמור לעיל יש להוסיף, שרבים מה"יקים", למרות השכלתם ומוצאם ממדינות מודרניות ומתקדמות, היו מוכנים לעשות הסבה למקצועות נדרשים, אך פשוטים, ואפשר היה למצוא אותם כנהגי מוניות, עובדי מוסכים, זבנים ומוכרי נקניקיות.

ולא פחות חשוב: יהודי גרמניה בלטו בהרגליהם האירופים, כגון דיוק, אחריות ומוסר עבודה גבוה. המונח "עובד כמו יקה" אמר בעצם הכל. בשנות הגאות, עד סוף 1935, הכפילה האוכלוסייה היהודית בארץ את עצמה והפכה יותר ויותר ל"מדינה בדרך". הרבה בזכות העולים מברלין, פרנקפורט, לייפציג, וינה ופראג ■

80 שנה לראשית "העלייה הגרמנית"

ד"ר מרדכי נאור

הוגו-צבי נוטמן מעבד את חלקתו בנהריה (אוסף אנדריאס מאיר)

לא מכבר ציינו ה"יקים", עולי גרמניה בתוכנו וצאצאיהם, מלאת 75 שנה לעלייה ממרכז אירופה, שהציפה את הארץ בעשרות אלפי יהודים מגרמניה (ועוד מספר אלפים מאוסטריה ומצ'כוסלובקיה) בשנות ה-30, במסגרת מה שכונה בימים ההם "העלייה החמישית".

אלא שהחוגגים לא דיין, ואולי כמנהג אנשים מבוגרים "העלימו" מספר שנים, שכן העלייה ממרכז אירופה, ובעיקר מגרמניה, ראשיתה כבר ב-1932, כלומר לפני 80 שנה.

העלייה לארץ ישראל ידעה הרבה עליות ומורדות. אחרי השיא של העלייה הרביעית, שבמסגרתה הגיעו ארצה בין 1924 ל-1926 יותר מ-60 אלף יהודים, חלו הפוגה ואף ריפיון. מ-1927 עד 1931 היתה העלייה בשפל ואף בירידה. ה"שיא" השלילי נרשם ב-1927: 2,700 עולים ויותר מ-5,000 יורדים. בשנים הבאות התייצבה העלייה סביב 4,000 עד 5,000 לשנה.

ב-1932 החל השינוי שהתעצם והלך בשנים הבאות. בעוד שברוב ארצות העולם שרר משבר כלכלי גדול, שראשיתו בקריסת הבורסה בניו-יורק בשלהי 1929, דווקא בארץ ישראל הקטנה החלה תקופת גאות, שהביאה גל חדש של עולים וכן תיירים רבים (שלא מעטים מהם "שכחו" לחזור לארצות מוצאם ונשארו כאן).

הסיבות לגידול בעלייה היו שלוש לפחות: א. התערערות המצב הכלכלי בארצות אירופה ואמריקה הביאה לכאן אלפי יהודים, לרבות כאלף יהודים אמריקאים, שנואשו מהשפל הכלכלי. ב. הידיעות שהתפשטו על שאפשר "לשבור שבר" בארץ ישראל עשו אף הן את שלהן. ג. התחזקותו של

שימור מורשת ה"יקים"

רותי אופק - מנהלת ואוצרת המוזיאונים הפתוחים תפן, עומר ותל חי

הצריף של הוגו-צבי ולא-גרטרוד שצמן (צילום: רחל לזר)

ישראל שילוני (הנס הרברט המרשטיין), מייסד המוזיאון, "יקה" ליד ברלין (1901), חשב כי הקמתו של המוזיאון תביא לא רק לתיעוד העבר, אלא גם להעלאת קרנה של הקהילה ולזקיפת קומתם של ה"יקים" בישראל. עם חידושו של המוזיאון בתפן בשנת 2005 נוסף לו עוד פן: תיעוד תרומתם של ה"יקים" לחיזוק האופי המערבי של מדינת ישראל ושמירה על ערכי המוסר, התרבות והעבודה, שהביאו עמם מארצות מוצאם במרכז אירופה. פרטים בטל. 04-9109600 ■

הוגו-צבי שצמן (1906-1976) ורעייתו לאה-גרטרוד לבית וולך (1906-1983) הגיעו לארץ ישראל מגרמניה ב-1934, כזוג נשוי. לקראת עלייתם לארץ הצטרפו לקבוצת הכשרה של תנועת הנוער הציונית הגרמנית "בלאו-וייס". הוגו-צבי הוכשר כנגר ולא-הגרטרוד הוכשרה כספרית וכמטפלת בתינוקות. עם הגעתם ארצה נשלחה קבוצתם לקיבוץ עין חרוד, וב-1935 עברו בני הזוג לנהריה. בשנה זו רכש הוגו-צבי שצמן חלקת אדמה ביישוב, בפנינת הרחובות ויצמן וחניתה, עליה הקים שני צריפים: הגדול מביניהם שימש למגורי הזוג, והקטן - כמחסן. במהלך השנים השתנה ייעודם של הצריפים בהתאם לצרכיהם המשתנים של הדיירים. ב-1946 מכר שצמן את חלקת האדמה והצריפים למשפחת פיסקר, שברבות הימים בנתה לצידם בית לבנים. ב-2010 מכרו צאצאי משפחת פיסקר את המגרש. כשנודע בנהריה כי קיימת תכנית להקים במקום בית דירות חדש במקום המבנים הישנים, התארגנו ותיקי העיר - ובראשם אנדראס מאיר - להצלת הצריף הגדול, שנותר על תילו מאז הקמתו ב-1935, כעדות היסטורית לימיה הראשונים של נהריה. המועצה לשימור אתרים הצטרפה לפרויקט השימור והעבירה את הצריף למוזיאון הפתוח בתפן, במתחם המוזיאון ליהדות דוברת גרמנית.

המוזיאון ליהדות דוברת גרמנית נוסד מתוך רצון לתעד את עברה ולשנות את תדמיתה של קהילת ה"יקים" בישראל - היהודים דוברי הגרמנית שהגיעו לארץ ישראל בגלי עלייה שונים.

תחנת המשטרה מעלות-תרשיחא (צילום: מיכאל גינזבורג)
למעלה משמאל: שלט הכניסה לתחנה לאחר השימור (צילום: שי פרקש)

שימור תחנת המשטרה מעלות תרשיחא

רפ"ק איתן רז - מפקד תחנת מעלות תרשיחא

משטרה, תחנת משטרה, מה כבר אפשר לחדש? ובכלל מה הקשר לשימור אתרים? ובכן, דווקא יש ויש, משום שחלק נכבד של תחנות המשטרה של היום עדיין ממוקמות בתוך מבני תחנות משטרה שהוקמו בארץ בשנות ה-40, בתקופת המנדט הבריטי.

מכאן אנו מגיעים לסיפורה של תחנת משטרת מעלות תרשיחא הפועלת עד היום. התחנה הוקמה בשנת 1941 ושמה המקורי היה תחנת תרשיחא. כיום, לאחר למעלה מ-70 שנה, קיבלנו החלטה שהגיעה העת לשמר ולספר את תולדותיה: חצר התחנה, שכללה במקור מעל ל-64 דונם והיום פחות ממחצית, עברה ניקוי ושרדוגים קטנים, כגון שטחי חניה וגדר היקפית. המבנה נוקה בקפידה משאריות של חוטי חשמל שעבר זמנם, תעלות פלסטיק, מנועי מזגנים, צמחים מטפסים פראיים וכו', פעולות שהחזירו את ההוד וההדרר למבנה מבחויץ. על סמך תמונות שהובאו מגנון המדינה ומהספרייה הלאומית ובעזרת תמונות של שוטרי העבר, נעשו פלאים גם בתוך המבנה. חללי הבניין, בהם נערמו תיקים וחומרים אחרים, נוקו. לאחר מכן, הם נצבעו בצבע המקורי, עד כמה שניתן.

בחללים ובמסדרונות נתלו עשרות תמונות מעברה המפואר של התחנה וכך הפך המקום למוזיאון חי, בתוך תחנת משטרה הפעילה בכל ימות השנה, 24 שעות ביממה. ממש לאחרונה חשפו שי פרקש והצייר אלי שאלתיאל, את שלט הכניסה ולהפתעתם גילו את חתימת האמן, דוד אוהנסיאן, שנחשב לאבי אמנות הקרמיקה הארמנית בירושלים. האמן השתמש בפונטים של האמן הבריטי הירוע אריק גיל, איתו עבד במוזיאון רוקפלר בירושלים.

נכון להיום נמשך התהליך "מעצמו". בכוונתנו לשקם חלקים נוספים מהמתחם, כמו גם פינות מורשת שיפותחו בתוך המבנה.

כיום מושכת אליה התחנה מבקרים רבים: קבוצות של סטודנטים ותלמידים וכן קבוצות סיור עצמאיות. על אף כל זאת, הנהנים האמיתיים מהתהליך הינם השוטרים המשרתים בתחנה, אשר נחשפו למורשת וגאים להיות חלק ממנה ■

המועצה לשימור אתרים מברכת על תהליך השימור של משטרת מעלות תרשיחא. "מפעל" זה הינו עדות ליוזמה מקומית של רפ"ק איתן רז, שיחד עם אנשי צוותו, לקחו על עצמם להחזיר לתחנה את ימיה כקדם, ולחשוף בפני הציבור את מורשתה האדריכלית הייחודית (עגארט). כל אלה מתבצעים תוך כדי עבודה בשגרה המבצעית האינטנסיבית של עבודת המשטרה.

עמרי שלמון - מנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

מדריך לאתרי המורשת

עורך: אלעד בצלאל
הוצאה: ספריית יהודה דקל - מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

המדריך לאתרי מורשת מציג למעלה מ-120 אתרי ביקור ומוזיאונים היסטוריים הפזורים ברחבי הארץ. המבנים והאתרים מספרים את הסיפור האישי, המקומי והלאומי, והם מגלמים בתוכם את מעשה החולמים שהגיעו לארץ ישראל ועשו כאן מעשה חלוצי של בנייה

חדש על המדף

ותחייה. באתרים אלו ניתן 'לגעת' בדבר האמיתי והאותנטי, לחוות מחדש את סיפורי המקום בעזרת תצוגות, מדריכים, מערכי הדרכה והפעלות. המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל שוקדת על שימור, שיקום ו'הפחת' חיים באתרים אלו, כחלק משימור המורשת הבנויה.

אנו מזמינים אתכם להגיע אל המקומות, להיחשף לסיפור הארץ-ישראלי ולחוות את מעשי הראשונים למעננו ולמען הדורות הבאים ■

לא עיר לא כפר - האדריכלות של הקיבוץ 1910 - 1990

מחבר: ד"ר אדריכל פרדי כהנא
הוצאה: ספריית יהודה דקל - מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

הרבה נכתב על הקיבוץ ועל חלקו בביטחון הלאומי ובקביעת גבולות המדינה וההתיישבות; מעט מאוד נכתב על הייחודיות המרחבית של הקיבוץ בפרט, ועל ייחודיותה של ההתיישבות העובדת

בארץ ישראל בכלל. הספר בא להציג חלופה זו ולשמש מקור השראה לעתיד, בתקווה שיהיה אפשר ללמוד ממנה. המטרה היא גם לתעד, ובכך "לשמר", את תולדות התכנון האדריכלי הקיבוצי ולהעריך אותו כמות שהוא: תופעה ייחודית במינה מבחינה מרחבית, תכנונית ואדריכלית, אך מעל הכל אנושית.

מחבר הספר, האדריכל פרדי כהנא, היה פעיל במחלקות התכנון של התנועה הקיבוצית, ולימד בפקולטה לאדריכלות של הטכניון בחיפה. עם סגירת המחלקות לתכנון, חזר לקיבוצו ומאז הוא עוסק במחקר ותיעוד של התכנון הקיבוצי ■

האמריקניזציה של תל אביב

פרשת הריסתה של הגימנסיה העברית "הרצליה" לטובת הקמת גורד השחקים הישראלי הראשון "מגדל שלום מאיר" (1959-1966)

מחבר: ד"ר אדריכל יוסי קליין
הוצאה: כרמל

חיבור זה בוחן בכלי מחקר ארכיטקטוניים-היסטוריים וגיאוגרפיים-היסטוריים, את השינויים שחלו בפני העיר, במגמות התכנון, הבנייה, ההרס, השימור, המודרניזציה והאמריקניזציה של המרחב

העירוני והארכיטקטוני התל אביבי, עד לאמצע שנות ה-60 של המאה ה-20. במוקד הספר - ניתוח תהליכים שהובילו לראשית ה"אמריקניזציה" של המרחב התל אביבי שתחילתה בפועל, כך נטען בחיבור זה, בחודש יולי 1959, עת נהרס בניין גימנסיה "הרצליה", מבנה בעל חשיבות היסטורית ללא שיעור, ואחד מסמלי התחייה הלאומית-ציונית בארץ ישראל. מחליפו הוא גורד השחקים הישראלי הראשון, "מגדל שלום מאיר", בניין מסחרי גבוה וגורד מימדים, שסגנונו גלובלי. ד"ר יוסי קליין הינו אדריכל ומרצה בכיר במחלקה לארכיטקטורה ב"בצלאל", ירושלים ■

רכישת ספרי המועצה במחיר מוזל בטל. 03-5086624
נאמני המועצה זכאים לרכוש מספרי הוצאת "אריאל" ב-20% הנחה. פרטים בטל. 02-6434540

נחלת ראוּבן (הצילומים באדיבות בית ראשונים - נס ציונה)

על שפך נחל שורק (צילום: עצמון רבניאם)

לשמוע את ראוּבן ופיגה לרר מספרים את סיפורם "בעצמם", מתוך פסל מדבר הניצב במקום, וללמוד על ראשיתו של ענף הכוורנות בארץ, שמשפחת לרר היתה חלוצתו העברית. ביקור וסיור במקום יש לתאם עם בית ראשונים בנס ציונה בטל. 08-9404491, שם גם תוכלו להזמין הדרכות בשלל אתרים מרתקים ובלתי מוכרים, העוסקים בראשיתה של המושבה נס ציונה, כמו למשל המקום בו הונף לראשונה הדגל המוכר לנו כדגל ישראל.

▲ **איך מגיעים:** מצומת אברהם ינובסקי - הצומת הדרומי בכביש הראשי של נס ציונה בואכה רחובות, פונים מערבה (ימינה לבאים מצפון) לדרך יצחק רבין, ובפנייה הראשונה, שמאלה לרחוב תרמ"ג. בכיכר הראשונה לפנות שוב שמאלה למגרש חניה גדול לא סלול שבקצהו הכניסה לנחלת ראוּבן (יש שילוט).

▲ **טבע בסביבה:** מנס ציונה, כדאי לצאת לסיור רגלי קצר ומהנה בשביל יפהפה המגיע אל שפך נחל שורק ליד קיבוץ פלמחים. נוסעים בכביש 4303 מערבה לצומת בית עובד. שם פונים ימינה (צפונה) על כביש 42 עד מחלף ראשון מערב לכיוון פלמחים ו"איקאה", בכביש 4311, מגיעים לשילוט "חורשת הצנחנים" ומחנים את הרכב. משם מומלץ ללכת בשביל מסומן שחור דרך חורשת אקליפטוסים גדולה יפיפיה ומטופחת, לאורך הנחל, על החולות הזוהכים ובתוך הצמחייה המיוחדת עד לקו החוף הסמוך לשפך הנחל. ההליכה מחורשת הצנחנים עד השפך אורכת כשעתיים בנחת. יש להביא בחשבון את הדרך חזרה באותו מסלול, שאינו מעגלי. אפשרות אחרת - לשלוח רכב שימתין בקבוץ פלמחים.

לקריאה נוספת - "גן לאומי נחל רובין" באתר האינטרנט של רשות הטבע והגנים www.parks.org.il

כך מסכם זלמן דוד לבונטין, שליח הוכבי ציון שביקר בארץ בשנת 1884 את ביקורו ב"נחלת ראוּבן", המקום ממנו תתפתח ותצמח ברבות הימים המושבה נס ציונה. סיפורה של המושבה נס ציונה מתחיל כמעשה אחד של אדם אחד שקם ועשה, ומעשה שהיה כך היה: גוסטאב רייסלר, גרמני טמפלרי ששיווק את היין של אנשי מושבות הטמפלרים בארץ והיה בעל נחלה בוואדי חנין, בקרבת ראשון לציון, פגש במקרה בעיר הנמל אודסה שברוסיה (היום אוקראינה) את היהודי ראוּבן לרר, סוחר תבואות ובעל נחלה חקלאית באזור. הטמפלרי, שניסיונו להקים משק חקלאי בוואדי חנין, בו לא היה זכר ליישוב באותם ימים נכשל, ניסה להיפטר מהנחלה. הוא סיפר ללרר, יהודי חסיד וירא שמיים, שנחלתו בארץ ישראל סמוכה וקרובה לירושלים, עיר הקודש. לרר "נדלק" והחליט להחליף את נחלתו שלו, על שפת הים השחור, עם הנחלה של הטמפלרי בארץ. קם ועשה.

מכאן מתחיל הסיפור. "באו ומצאו אדמה מפוזרת, בלתי גדורה ועליה בנינים חרבים..." (עיתון "רבר" 30.12.1938) בשלהי שנת 1882 עולים לארץ ראוּבן האב ובנו הבכור משה ונאחזים באדמת ואדי חנין. הם מתקינים את החאן שבמקום, משקמים את הפרדס, ואת באר האנטיליה, ומתמודדים לבדם עם העבודה הקשה, הברידות ועוונות השכנים המקיפים את הנחלה. בהמשך, יעלה ראוּבן את אשתו פיגה ואת יתרו ילדיו לוואדי חנין, המקום יתפתח לאיטו, תירכשנה אדמות נוספות ומתיישבים חדשים יקימו בו את ביתם.

על ראוּבן לרר, אשתו פיגה, ילדיהם וסיפורי הראשונים שנענו לקריאתו של לרר לבוא להתיישב במקום, אנו מציעים לשמוע ולראות ב"נחלת ראוּבן", המקום בו תקעה המשפחה יתד ששום קושי לא עקר. בחצר המשומרת והמשופצת אפשר לראות את הפרדס, את באר האנטיליה הבנויה והעובדת,

באר האנטיליה בנחלת ראוּבן

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל (ע"ר) ממורשת החברה להגנת הטבע (ע"ר) מקוה ישראל 58910 טל. 03-5059197, פקס. 03-5034828 ■ מערכת: עמרי שלמון, שלמה קופל, חומי נובשטרן ■ עורכת: עידית מי-דן ■ עיצוב גרפי: לידי מק ■ דפוס: מאירי ■ בשער: מגדל איינשטיין, פוצדאם, בית ויצמן, רחובות - אדר' אריך מנדלסון